

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра політології, історії і філософії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти
магістр

на тему: «Партисипативна демократія на місцевому рівні в Україні: тенденції та проблеми розвитку»

Виконав: здобувач вищої освіти
за освітньою програмою Політологія
спеціальності 052 Політологія
другого (магістерського) рівня вищої освіти
групи 1
Кузнецов Е. В.
Керівник: Приходько С. М.
Рецензент: Микійчук В. П.

Полтава 2025 року

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет обліку та фінансів
Кафедра політології, історії і філософії

Освітньо-професійна програма Політологія
Спеціальність 052 Політологія
Рівень вищої освіти другий (магістерський)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

_____ Тамара ШАРАВАРА
18 листопада 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Кузнецова Едуарда Володимировича

1. Тема роботи: «Регіональна політика в сучасних умовах державотворення»

керівник роботи: кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології, історії і філософії Приходько Сергій Миколайович

Затверджено засіданням кафедри протокол № 4 від 18 жовтня 2024 року

2. Строк подання здобувачем вищої освіти роботи 11 грудня 2025 року

3. Вихідні дані до роботи: -

Опрацювання інформаційних джерел та наукових досліджень відповідно до тематики кваліфікаційної роботи

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

Розділ 1. Теоретико-методичні засади аналізу партисипативної демократії.

Розділ 2. Механізми реалізації партисипативної демократії.

Розділ 3. Інститути партисипативної демократії в Україні.

5. Перелік графічного матеріалу: схеми, рисунки, графіки, діаграми за темою та об'єктом дослідження

6. Дата видачі завдання: 18 листопада 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк* виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір і затвердження теми роботи.	03.10.2024 р. – 29.10.2024 р.	
2	Складання і затвердження розгорнутого плану та завдання на кваліфікаційну роботу	30.10.2024 р. – 18.11.2024 р.	
3	Опрацювання літературних джерел	15.11.2024 р. – 10.11.2025 р.	
4	Збір, вивчення і обробка інформації, необхідної для виконання роботи	15.11.2024 р. – 10.11.2025 р.	
5	Виконання теоретичного розділу роботи	15.11.2024 р. – 03.02.2025 р.	
6	Виконання аналітичних розділів роботи	04.02.2025 р. – 10.11.2025 р.	
7	Оформлення тексту роботи	11.11.2025 р. – 21.11.2025 р.	
8	Попередній захист роботи на кафедрі	20.11.2025 р.	
9	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень і пропозицій	21.11.2025 р. – 03.12.2025 р.	
10	Нормо-контроль	04.12.2025 р. – 10.12.2025 р.	
11	Захист кваліфікаційної роботи	23.12.2025 р.	

Здобувач вищої освіти _____

Едуард КУЗНЕЦОВ

Керівник роботи _____

Сергій ПРИХОДЬКО

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ	9
1.1. Поняттєво-категоріальний апарат партисипативної демократії	9
1.2. Методологія дослідження партисипативної демократії	20
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ	32
2.1. Моделі партисипативної демократії за умов демократії	32
2.2. Історичний розвиток партисипативної демократії	48
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУТИ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ	57
3.1. Моделі партисипативної демократії: українська практика	57
3.2. Напрями вдосконалення інститутів прямої демократії	67
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81

ВСТУП

Актуальність тематики дослідження. Посилення ролі громадян у виробленні та реалізації місцевої політики є однією з ключових передумов сталого демократичного розвитку. У контексті триваючої децентралізації, реформування публічного управління та викликів, спричинених російською агресією, питання ефективних механізмів партисипації набуває особливої актуальності. Партисипативна демократія на місцевому рівні розглядається як інструмент зміцнення легітимності управлінських рішень, підвищення рівня підзвітності органів влади та формування довіри між громадою й муніципальними інституціями.

В Україні останнє десятиріччя позначене активним упровадженням форм громадської участі. Водночас нерівномірність їх розвитку, недостатність нормативно-процедурної врегульованості та обмежені інституційні спроможності місцевих громад актуалізують потребу у комплексному аналізі тенденцій і проблем упровадження таких механізмів. Додатковим чинником виступає необхідність адаптації практик участі до умов воєнного стану та післявоєнного відновлення, що потребує оновлення підходів до взаємодії громадян і влади. Отже, дослідження особливостей функціонування партисипативної демократії на місцевому рівні в Україні дозволяє оцінити ефективність чинних інструментів, окреслити бар'єри їх реалізації та сформулювати рекомендації щодо посилення громадянської участі в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій..

Представлена робота пов'язана з аналізом засад формування і функціонування механізмів прямої демократії у державах розвинутої демократії, а також оцінюванням сучасних реалій та тенденцій подальшої еволюції в Україні. Проголошений курс на децентралізацію влади істотно посилив роль інститутів місцевого самоврядування, надавши їм ширші компетенції у сфері вирішення питань місцевого значення та забезпечення публічних послуг. Водночас для подальшого підвищення їхньої суб'єктності та демократичної

легітимності необхідне інституційне доповнення діяльності органів місцевого самоврядування ефективними формами прямої демократії. Хоча українське законодавство містить базовий набір таких форм, їх практична реалізація залишається недостатньо розробленою й часто має декларативний характер. Саме тому постає потреба у суттєвому вдосконаленні механізмів їх застосування, зокрема посиленні процедур прозорості, відкритості, підзвітності та реальної залученості жителів територіальних громад. Широке впровадження таких інструментів безпосередньої демократії стає одним із ключових елементів політичного порядку денного сучасної України, що й зумовлює високу актуальність обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано на кафедрі політології, історії і філософії в рамках виконання проєкту програми Еразмус+, напряму Жан Моне «Участь громадян та соціальний діалог як ключові фактори в розбудові сталих територіальних громад: успішні практики ЄС для України» .

Метою роботи є комплексний аналіз сучасного стану, тенденцій та проблем розвитку партисипативної демократії на місцевому рівні, з'ясування ефективності чинних механізмів громадської участі та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх удосконалення в умовах децентралізації та суспільно-політичних трансформацій..

Поставлена мета досягається шляхом реалізації таких **завдань**:

- узагальнити теоретичні підходи до розуміння сутності партисипативної демократії та її інституцій на локальному рівні.
- дослідити нормативно-правове забезпечення громадської участі в Україні.
- проаналізувати сучасний стан та динаміку розвитку інструментів участі громадян (публічні консультації, громадські слухання, місцеві ініціативи, бюджети участі, електронна демократія).
- виявити ключові бар'єри та інституційні обмеження, що перешкоджають ефективній участі громадян на місцевому рівні.

- оцінити вплив процесів децентралізації, воєнного стану та післявоєнної відбудови на розвиток локальної партисипації.

- розробити рекомендації щодо вдосконалення механізмів партисипативної демократії в органах місцевого самоврядування.

Об'єкт дослідження: процеси демократичної участі громадян у системі місцевого самоврядування.

Предмет дослідження: механізми, форми, інституції та практики партисипативної демократії на місцевому рівні, а також умови та чинники їхнього ефективного розвитку..

Методи дослідження були використані з урахуванням визначеної мети і завдань, обраних предмету та об'єкту дослідження. Зокрема, загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція та дедукція, порівняння, системний підхід – для теоретичного обґрунтування явища партисипативної демократії; інституційний підхід для оцінки ролі правових та організаційних інститутів участі громадян; структурно-функціональний аналіз: для визначення ролі механізмів участі у функціонуванні місцевого самоврядування; соціологічні методи (за наявності емпіричних даних): контент-аналіз нормативних актів, аналіз муніципальної статистики, результатів опитувань та практик громад; порівняльно-правовий метод: для співставлення українського досвіду з моделями участі в країнах ЄС.

Огляд використаних джерел. Питання функціонування інституту прямої (учасницької) демократії є важливим складником у дослідженнях закордонних та вітчизняних політологів. Основні напрями і форми застосування на практиці принципів прямої демократії докладно проаналізовані у працях таких західних дослідників як Г. Блек, Т. Кронін, Л. Ле Дюк, С. Кліфт. У них зроблено докладний аналіз практичних форм реалізації принципів та цінностей прямої демократії на різних політичних рівнях.

Серед українських досліджень цієї проблеми варто відзначити монографію «Політична система України: конституційна модель та політичні практики», підготовленої авторським колективом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України під керівництвом Г. Зеленько, публікаціях Л. Гудзь,

Ю. Мацієвського, С. Сальнікової. У них зроблений порівняльний аналіз функціонування інституту прямої демократії у країнах Європейського Союзу та України. У публікації Е. Клюєнка розроблений детальний механізм оцінювання ефективності різних форм громадсько-політичної участі як форм прямої демократії на місцевому рівні.

Наукова новизна отриманих результатів. Представлена робота є комплексним дослідженням основних принципів організації та функціонування прямої демократії на рівні місцевого самоврядування. Уточнено теоретичне визначення партисипативної демократії з урахуванням українських реалій децентралізації та воєнного часу. Запропоновано класифікацію сучасних механізмів участі на місцевому рівні з урахуванням цифрових інструментів. Виявлено специфічні бар'єри розвитку партисипації в українських громадах, зокрема інституційні, ресурсні та безпекові. Обґрунтовано модель розвитку локальної партисипації в період післявоєнного відновлення. Розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення нормативного регулювання та інституційної підтримки громадської участі.

Практична значущість роботи полягає в тому, що її результати дослідження можуть бути використані: органами місцевого самоврядування для вдосконалення процедур залучення громадян; центральними органами влади для удосконалення нормативно-правової бази у сфері участі; громадськими організаціями для розробки програм розвитку локальної демократії; у навчальних курсах з публічного управління, муніципального менеджменту, політичної науки; у формуванні стратегій післявоєнного відновлення громад як інструмент підвищення прозорості й підзвітності.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на шість підрозділів, та загальних висновків до роботи, а також списку використаних джерел, який розміщений на 5 сторінках (налічує 60 найменувань). Загальний обсяг роботи 85 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1.1. Поняттєво-категоріальний апарат партисипативної демократії.

Специфічною характеристикою системи місцевого самоврядування є її двоїстий характер. З одного боку, вона має властивості громадської самоорганізації, на яку державна влада не може здійснювати прямий управлінський вплив. Крім цього, органи місцевого самоврядування наділені правом ухвалювати в рамках своїх повноважень рішення, які мають обов'язковий характер на територіях громад. З іншого боку, за визначених законом умов ці органи можуть виконувати окремі повноваження, які належать до компетенції державної влади. Таким чином, змістовна сутність місцевого самоврядування полягає у сполученні елементів публічного адміністрування та механізмів громадської самоорганізації, що забезпечує його інституційну специфіку та відмінність від інших форм публічної влади.

Зазначений принцип безпосередньо позначається на іншому аспекті функціонування системи місцевого самоврядування, який проявляється у тісній комплексній взаємодії таких моделей сучасної демократії – представницької та прямої. Перша реалізується через діяльність обраних громадою органів, що відображає усталені засади самоврядування та відповідає практиці всіх демократичних держав. Натомість пряма демократія є значно складнішою з точки зору свого практичного втілення, оскільки потребує дотримання низки нормативних положень, щоб запобігти перетворенню безпосередньої участі громадян на неконтрольований силовий тиск на виборні органи влади. Її зміст полягає у прямій участі членів територіальної громади в ухваленні рішень щодо організації місцевого життя. Найбільш сприятливим середовищем для реалізації механізмів прямої демократії є саме місцеве самоврядування, де забезпечується

максимальна наближеність влади до громадян та можливість оперативного врахування їхніх інтересів.

Поряд із категорією «пряма демократія» у науковому дискурсі широко використовується також поняття «безпосередня демократія». Воно акцентує ключову рису цієї моделі – реалізацію суверенних прав народу безпосередньо, тобто, без опосередкованої участі будь яких представників, навіть обраних самим народом. За таких обставин частина владних компетенцій реалізується громадськістю, що передбачає її пряме долучення до ухвалення політико-управлінських рішень, яке є остаточним і не потребує додаткового затвердження органами влади. Водночас необхідно підкреслити, що пряма демократія не здатна у повному обсязі виключити з політичного процесу професійну управлінську діяльність органів влади. Уповноважені інституції, які функціонують на основі спеціальної підготовки та фахової компетентності, залишаються невід’ємними суб’єктами реалізації владно-управлінських функцій у повсякденному державному управлінні. Саме тому повномасштабне впровадження механізмів прямої демократії на загальнодержавному рівні є вкрай ускладненим. У таких умовах лише загальнонаціональний референдум постає фактично єдиною реальною формою безпосередньої демократії загальнодержавного масштабу. Його доцільно застосовувати виключно щодо питань, що мають фундаментальне значення для всього суспільства, наприклад, схвалення ключових законів чи визначення стратегічних напрямів зовнішньої політики держави.

На місцевому рівні згадана проблема має суттєво іншу специфіку, порівняно із загальнодержавною. Тут питання, які розв’язують органи влади, а також функціональні обов’язки, визначені їхнім статусом, є більшою мірою зорієнтовані на повсякденні потреби мешканців. У таких умовах їхня безпосередня участь не тільки в дискутуванні, а також розв’язанні місцевих питань, є обґрунтованим і оптимальним. Виборні органи та підпорядковані їм адміністративно-виконавчі структури мають статус провідних владних інститутів за визначенням. Водночас різні форми громадської партисипації

дедалі більше посилює свою присутність у системі місцевого самоврядування. Комплексне поєднання представницької та безпосередньої форм реалізації демократії на рівні територіальних громад зумовлене природою місцевого врядування. У цьому контексті поняття «пряма демократія» та «безпосередня демократія» фактично є тотожними: обидві акцентують можливість активної участі громадян у здійсненні владних повноважень без посередництва виборних органів. Важливо підкреслити, що участь громадян у таких процесах не має характеру стихійної практики. Пряма демократія виступає не лише політичним феноменом, а й повноцінним правовим інститутом, що включає цілісну сукупність юридичних засад, які унормовують порядок, процедури й межі громадської участі. Наявність відповідної нормативної бази є критичною, оскільки її відсутність може провокувати неконструктивні прояви громадської активності, що суперечитимуть демократичним цінностям та принципам правової держави. Отже, як влада, так і народна активність мають власні інституційні та правові застереження, що забезпечують баланс між демократичною участю та стабільністю системи місцевого самоврядування.

У межах здійснення засад прямої демократії народ як важливий суб'єкт політики наділений безпосереднім правом ухвалювати рішення з питань, інтегрованих до політичного простору. Саме присутність у громадян відповідних прав становить змістовну сутність інституту самоврядування, оскільки воно ґрунтується на здатності народу самостійно визначати засади організації суспільного життя. Однією з найбільш визначальних характеристик самоврядування є те, що народ одночасно виступає у ролі як суб'єкта, так об'єкта владних відносин, який формує владні органи і є адресатом, на якого спрямовані їхні рішення. Варто зазначити, що сучасна інтерпретація засад прямої демократії має певні відмінності від історичних концепцій, сформульованих передусім мислителями епохи Просвітництва. Для класичних теоретиків того періоду, зокрема, Жан-Жака Руссо, пряма демократія ототожнювалась із безпосереднім здійсненням народного суверенітету через волевиявлення всіх громадян без будь-якого представництва. Руссо відзначав, що суб'єктом неподільного і

невідчужуваного суверенітету є весь народ. Йдеться про розуміння народу як певної цілісності, а не окремих груп чи навіть осіб. «Суверенітет не може бути представлений <кимось> з тих же причин, якими зумовлена неможливість його відчуження; він сутнісно передбачає вияв загальної волі, яка не може мати представника. Тому, депутати, обрані народом, не є і не можуть бути його представниками: вони є лише його комісарами і не можуть нічого вирішувати остаточно. Будь-який закон, не ратифікований безпосередньо народом, нічого не вартий – він не є законом» [44, с. 113]. Загалом, одним із найважливіших теоретичних висновків у концепції Ж.-Ж. Руссо є визнання народу фактично єдиним сувереном влади. Ця ідея стала смислоутворюючим і визначальним аспектом сутності демократії. Руссо підкреслював, що вся влада повинна цілком і повністю належати всьому народу. При цьому він припускав наявність певного легітимного органу, який мав виступати виразником народної волі. Тільки народні збори, сформовані народом, можуть виступати і ухвалювати владні рішення від його імені. Натомість у сучасних умовах акцент зміщується на інституційний, правовий та процедурний аспекти забезпечення участі громадян у публічному управлінні. Пряма демократія сьогодні функціонує як комплекс юридично врегульованих механізмів, інтегрованих у систему представницької влади та покликаних доповнювати її, а не замінити.

У сучасному політико-правовому дискурсі цілком слушно наголошується, що класична модель прямої демократії, яку обстоював французький мислитель, є радше нормативною ідеалізацією, аніж практично здійсненою формою організації влади. Її фундаментальна теза, неподільність суверенітету та його постійна приналежність народові, справді стала визначальним орієнтиром для демократичної теорії. Втім, реальні соціальні умови XXI століття докорінно відрізняються від контексту доби Просвітництва, що неминуче зумовлює трансформацію змісту й форм прямого народовладдя. По-перше, організаційна неможливість постійних загальнонародних зборів у масштабних і структурно складних суспільствах робить ідею безперервного безпосереднього ухвалення рішень утопічною. Сучасні держави характеризуються високим рівнем

соціального поділу праці, багаторівневістю політичної системи, технологічними та інформаційними викликами, що потребують спеціалізованих інституцій управління.

По-друге, прямі форми участі в сучасності існують не як альтернатива, а як доповнення до представницької демократії. Референдуми, місцеві ініціативи, громадські слухання, консультативні опитування, електронні петиції – це інструменти, що діють у межах і через санкцію представницьких органів. Вони не підміняють собою діяльності парламенту, місцевих рад чи уряду, а надають можливість громадськості впливати на ухвалення рішень і здійснювати контроль за владою. По-третє, у сучасних підходах пряма демократія нерідко розглядається через призму деліберативної чи партисипативної теорій, де акцент переноситься з ухвалення рішень на якість публічного обговорення та консультаційних процедур. У цьому разі безпосередня участь громадян виконує головню дорадчу, консультативну або коригуючу функцію, сприяючи підвищенню легітимності та підзвітності влади. Таким чином, ідея Руссо залишається концептуально вагомою, але її практична реалізація відбувається через розвинену інституційну взаємодію між формами прямої та представницької демократії. Пряме народовладдя у сучасних державах не може й не повинно замінювати діяльність виборних органів, натомість воно забезпечує додаткові механізми участі й контролю, які зміцнюють демократичний процес.

Характеристика «безпосередня спрямованість» не відтворює достатнім чином нинішні реалії інституту прямої демократії. У зв'язку з цим доцільним є використання інших категорій, які точніше передають зміст нинішніх форм громадської участі. Найбільш адекватною є концепція «учасницької демократії» (англ. *participatory democracy*). Попри те, що вона не має повної теоретичної аналогії з прямою демократією, саме цей термін найкраще відповідає реальній практиці демократичних процесів XXI століття. Партисипаторна демократія є важливим індикатором нинішніх політичної ситуації, у межах якої народ дедалі більше посилює свою політичну присутність. Ідеться про формування статусу повноправного суб'єкта політичного життя, наділеного значною кількістю

повноважень у сфері владно-публічної діяльності. Також варто зазначити, що участь громадян виходить за межі елементарного надання консультацій чи узгодження політичних рішень. Новий зміст політичної участі включає також співучасть у формуванні управлінських рішень, включно з голосуванням щодо відповідних проєктів, участю у роботі дорадчих структур, комісій, комітетів при місцевих радах. До практичних проявів учасницької демократії належать громадські слухання, загальні збори мешканців населених пунктів за місцем проживання, а також інші форми інституціоналізованої комунікації за участю депутатів і посадових осіб місцевої публічної влади. Питання, які обговорюються на таких заходах, представляють собою найважливіші аспекти життєдіяльності територіальних громад. Важливо, щоб порядок денний не набував політизованого характеру, а фокусувався на вирішенні конкретних комунальних та соціальних питань. Водночас учасницька демократія не є якоюсь відмінною опцією щодо традиційних виборних органів влади, оскільки не покликана замінювати делеговані механізми народного волевиявлення. Її призначення полягає у вдосконаленні взаємодії між громадськістю та владою, у підвищенні відкритості та підзвітності органів публічної влади, забезпеченні реальної можливості громадян впливати на підготовку та ухвалення владних рішень. Саме на рівні місцевого самоврядування учасницькі форми виявляють найбільшу ефективність та результативність, оскільки тут громадяни мають найтісніший зв'язок зі щоденними проблемами розвитку своїх територіальних громад.

У сучасній політичній теорії цілком виправданою є теза про те, що принцип безпосередності, який традиційно асоціюється з моделлю прямої демократії, вже не здатний у повному обсязі відобразити реальну змістовну сутність сучасних форм громадської участі. Тому концепція учасницької (партисипативної) демократії постає більш точним теоретичним і практичним інструментом для пояснення тих трансформацій, які відбуваються у демократичних системах сьогодні. Класична модель прямої демократії передбачала, що народ сам є спроможним ухвалювати владні рішення без

посередників. Проте у контексті сучасних, достатньо диференційованих суспільств та складних управлінських систем це положення практично є нездійсненним. Відповідно, у сфері наукового дискурсу відбувається переосмислення сутності прямої участі – з акцентом не на безпосередність у чистому вигляді, а на розширення можливостей громадян впливати на процеси публічного управління.

На відміну від прямої демократії у її класичному трактуванні, учасницька демократія не передбачає заміну чи заперечення представницьких інститутів. Вона спрямована на те, щоб посилити політичну суб'єктність громадян, надати їм реальні канали впливу на зміст і якість публічної політики. При цьому громадяни починають відігравати роль повноправних політичних акторів, які не тільки консультують чи висловлюють думку, але й долучаються до голосування з окремих питань, формують рекомендації, беруть участь у спільній розробці рішень. Партисипативна демократія охоплює широкий спектр інструментів: діяльність у дорадчих органах при місцевій владі; участь у комісіях і комітетах; громадські слухання; загальні збори жителів громад; участь у формуванні проектів рішень та їхній експертизі; локальні референдуми, бюджет участі, електронні консультації. Усі ці форми мають спільний знаменник: вони забезпечують інституційну комунікацію між громадськістю та органами влади, посилюють підзвітність посадових осіб і підвищують ефективність публічної політики через інклюзивність та локальну експертизу.

Результативність та ефективність таких заходів зумовлюється тим, наскільки вдається уникати політизації питань, що обговорюються під час їх проведення. Партисипативні інструменти на рівні громади найкраще працюють тоді, коли фокус спрямований на конкретні комунальні потреби: благоустрій, інфраструктура, місцеві програми розвитку. Саме в цьому випадку участь громадян стає конструктивною та сприяє реальному підвищенню якості життя. Ключовий принципом партисипативної демократії є те, що вона не заперечує представницьку, а функціонує у симбіозі з нею. Її метою є не витіснення виборних органів, а їхня підтримка через зворотний зв'язок, консультації,

спільний пошук ефективних рішень. Саме місцеве самоврядування створює найсприятливіші умови для взаємодії між громадянами та владою, оскільки дає змогу організувати участь на рівні, де проблеми є найбільш конкретними і зрозумілими.

Різноманітні види впровадження базових підвалин партисипаторної моделі народовладдя мають специфічні процедури та організаційні механізми свого застосування. Вони вимагають різних підходів щодо включення до них владних органів. Так, для здійснення громадських слухань або загальних зборів мешканців територіальних громад достатньо широкого інформування та забезпечення доступності обговорення. Натомість проведення місцевого референдуму потребує комплексного матеріально-технічного забезпечення, належної організаційної структури та чіткого дотримання процедур, визначених законодавством. Також незалежно від форми реалізації учасницької демократії, призначення органів влади є допоміжним. Основним суб'єктом процесу залишається громадськість, яка безпосередньо формує своє волевиявлення. Завдання влади полягає у створенні належних умов для участі громадян, забезпеченні прозорості та доступності процедур. Разом з тим, ключовим питанням залишається реалізація результатів волевиявлення громадян у фактичних рішеннях органів місцевого самоврядування. Для цього необхідне впровадження відповідних процедур, що гарантують врахування громадських ініціатив. У цьому контексті особливе значення набуває громадський контроль, який виступає необхідним механізмом забезпечення справжнього народовладдя та гарантом ефективності партисипаторних процесів.

Розмаїття форм учасницької демократії справді зумовлює різні механізми й умови їх реалізації, а також різний рівень залучення органів влади до цих процесів. Усі ці форми покликані забезпечити реальний вплив громадян на публічну політику, але при цьому не порушувати інституційної логіки функціонування органів місцевого самоврядування. Форми партисипативної демократії різняться за процедурною складністю, вимогами до організації та глибиною впливу громадян на процес ухвалення рішень. Громадські слухання,

консультації, загальні збори потребують мінімальної адміністративної підтримки: належного інформування, забезпечення місця проведення, можливостей для участі. Тут домінує елемент комунікації між владою та громадськістю. Місцеві референдуми, бюджет участі, громадські експертизи, ініціативні проєкти вже вимагають більшої матеріально-технічної та організаційної інфраструктури: процедурних регламентів, фінансового забезпечення, контролю за дотриманням законності. У кожному випадку органи влади виступають операторами процесу, але не його визначальними суб'єктами. Їхня роль — суто сервісна та гарантійна, спрямована на створення умов для реалізації права громади на участь. Фундаментальний принцип партисипативної демократії полягає в тому, що воля громади має пріоритет над позицією органів влади в межах тих питань, які винесені на участь. Водночас цей принцип не означає автоматичного й безпосереднього перетворення громадської думки на рішення ради. Тому вкрай важливим є встановлення чітких процедур, які визначають, коли і як результати партисипативних інструментів мають бути враховані владою.

У практиці демократичних держав існують типові моделі: консультативна (влада враховує думку, але не зобов'язана її виконати), змішана (частина питань має обов'язковий характер), примусова/обов'язкова (референдуми або рішення зборів у визначених законом випадках підлягають обов'язковому виконанню). Для ефективного місцевого врядування ця диференціація є вкрай важливою. Питання втілення результатів громадського волевиявлення в рішення органів місцевого самоврядування є однією з ключових проблем сучасної партисипації. Саме тут відбувається перевірка на реальність, а не декларативність народовладдя.

Щоб уникнути ситуації, коли результати участі громадян ігноруються, демократичні системи використовують такі механізми: процедурна обов'язковість розгляду громадських ініціатив; встановлення строків ухвалення рішення за результатами участі; мотивоване пояснення, якщо певна пропозиція не може бути реалізована; нормативні акти, які визначають обов'язковий

характер певних інструментів участі. Ці гарантії підсилюють інституційний статус партисипації. Громадський контроль є невід'ємною складовою учасницької демократії, оскільки забезпечує: прозорість дій органів влади; підзвітність посадових осіб; моніторинг виконання рішень, підтриманих громадою; запобігання формалізації інструментів участі. Форми громадського контролю включають: моніторингові комітети та громадські ради; участь у засіданнях комісій; контроль за виконанням бюджетів; публічні звіти посадових осіб; інструменти відкритих даних і цифрового нагляду. У цьому значенні громадський контроль виступає гарантом реального народовладдя, оскільки забезпечує неперервність участі: від ініціювання питання – до його реалізації й оцінки.

Особливу увагу слід приділити місцевому референдуму як одній із найважливіших форм учасницької демократії. У країнах із розвинутими демократичними традиціями він є розповсюдженим інститутом прямого волевиявлення громадян. На місцевому рівні плебісцити здійснюються для того, щоб з'ясувати позиції громадськості окремих адміністративно-територіальних одиниць щодо актуальних проблем місцевого значення. На відміну від загальнонаціональних референдумів, їх предмет обмежується питаннями суто локального рівня, що підкреслює специфіку цього інституту. Також місцеві референдуми мають особливості щодо своєї правової регламентації. У країнах Європейського Союзу вона здійснюється на кількох правових рівнях: конституційному, загальнодержавному та регіональному або місцевому. За наявності окремого закону про референдум на загальнодержавному рівні, на місцевому можуть прийматися відповідні нормативні акти, які детально визначають порядок проведення та організаційні процедури цього інституту. Існують специфічні особливості щодо проведення такого типу референдумів в державах з унітарними та федеративними формами державного устрою.

Місцевий референдум дійсно посідає особливе місце серед інших форм учасницької демократії, оскільки забезпечує найвищий рівень безпосереднього волевиявлення громадян у межах територіальної громади. Його значущість

визначається тим, що результати такого голосування мають обов'язковий характер для органів місцевого самоврядування — за умови чітко визначених процедур та предметної сфери. У державах зі сталими демократичними інститутами місцевий референдум використовується як інструмент визначення позиції громади щодо стратегічних питань територіального розвитку. Його предметна сфера, на відміну від національних референдумів, охоплює виключно локальні питання, зокрема, планування забудови та землекористування; ухвалення бюджетів і програм розвитку; зміни статусу чи меж населених пунктів; питання місцевих податків і зборів; організацію систем комунальних послуг; окремі кадрові питання, якщо це передбачено статутами громад. Референдум дозволяє легітимізувати важливі рішення, отримати суспільну підтримку або, навпаки, завадити діям, що суперечать волі громади.

Європейська практика демонструє багаторівневий характер регулювання місцевих референдумів – від конституційних норм до локальних положень громад. Залежно від державного устрою система регулювання може суттєво відрізнятись. У країнах унітарної моделі спостерігається тенденція до встановлення базових загальнодержавних принципів, доповнених локальними процедурними актами. Приклад Угорщини у цьому контексті є показовим: конституція встановлює засадничі правила проведення місцевих референдумів; органи місцевого самоврядування ухвалюють окремі положення, що деталізують процедури, порядок ініціювання, підрахунок голосів, вимоги до кворуму тощо. Такий підхід дає змогу адаптувати механізм референдуму до місцевих умов, не порушуючи загальнонаціональної логіки правового регулювання.

У федераціях нормативна структура є ще складнішою. Тут регулювання здійснюється на федеральному рівні (визначаються загальні принципи); на рівні суб'єктів федерації (встановлюються детальні процедури); на рівні муніципалітетів (приймаються власні положення). Через це федеративні держави демонструють більшу варіативність у формулюваннях предмету місцевого референдуму та ступені його обов'язковості. Головні відмінності полягають у таких аспектах. У федеративних державах громади можуть розглядати ширше

коло питань, оскільки субнаціональні одиниці мають власний конституційний статус. Унітарні моделі нерідко вимагають додаткового підтвердження рішень органами влади, тоді як у федеративних громадах можуть ухвалювати рішення, які не потребують зовнішньої ратифікації. Федерації надають регіонам більшу свободу в організації референдумів, тоді як унітарні держави частіше уніфікують процедури на національному рівні.

Значення місцевого референдуму в системі учасницької демократії полягає у реалізації таких засадничих принципів. Місцевий референдум: зміцнює легітимність органів місцевого самоврядування; дає можливість громадянам безпосередньо впливати на стратегічні рішення; виступає механізмом балансування владних повноважень; поглиблює політичну суб'єктність територіальних громад; формує культуру відповідального громадянства. Таким чином, місцеві референдуми – це не лише інструмент локального волевиявлення, а й важливий інституційний елемент демократичної архітектури, що забезпечує реальність, а не декларативність місцевого народовладдя.

1.2. Методологія дослідження партисипативної демократії

Пряма демократія як комплекс інститутів, процедур та практик справді характеризується як одна з найскладніших і багатовимірних категорій сучасної політичної науки. Її практична реалізація у XXI столітті вже у дещо новому форматі пов'язана з посиленням суспільного запиту на реальне, а не номінальне народовладдя, на підзвітність влади та розширення можливостей громадян безпосередньо впливати на політичні рішення. У цих умовах науковий аналіз прямої демократії потребує методологічної чіткості й дотримання низки принципів, які забезпечують адекватне відтворення її сутності та функціональної природи.

Застосування методів дослідження прямої демократії передбачає спирання на низку базових принципів. Принцип об'єктивності. Будь-яке дослідження

форм прямої демократії має уникати ідеологічної заангажованості, оскільки поняття народовладдя часто стає об'єктом політичних маніпуляцій. Неупереджений аналіз дозволяє відокремити реальні механізми від декларативних. Принцип системності. Пряма демократія не існує ізольовано. Вона функціонує у взаємозв'язку з представницькою демократією, правовою системою, соціальною структурою та політичною культурою суспільства. Тому дослідницькі методи мають відтворювати цей цілісний контекст. Принцип інституційної обумовленості. Форми прямої демократії залежать від конституційного ладу, структури держави (унітарної чи федеративної), рівня децентралізації та автономії місцевого самоврядування. Це потребує порівняльного аналізу та врахування варіативності моделей. Принцип правової визначеності. Оскільки інститути прямої демократії є юридично закріпленими процедурами, їх аналіз обов'язково передбачає правову інтерпретацію та вивчення механізмів регулювання. Принцип культурно-ціннісної релевантності. Функціонування прямої демократії залежить від політичної культури, традицій громадської участі та рівня громадянської зрілості. Тому необхідним є застосування соціокультурного підходу.

Певний «ренесанс» інститутів прямої демократії зумовлений низкою чинників: криза довіри до представницьких інститутів, що спонукає до пошуку нових механізмів легітимації; зростання політичної суб'єктності громадян та їхнього прагнення до впливу на процес ухвалення рішень; розвиток цифрових технологій, які значно полегшують організацію громадської участі; росту складності суспільних процесів, що потребують постійного зворотного зв'язку між владою та громадою; посилення ролі місцевого самоврядування, де пряма демократія отримує найбільше практичне застосування. Дотримання перелічених принципів забезпечує наукову коректність і дозволяє відмежувати реальні механізми прямої демократії від популістських та маніпулятивних практик; оцінити ефективність різних моделей громадської участі; окреслити межі, у яких пряма демократія сприяє, а не шкодить стабільності політичної

системи; сформувати адекватні рекомендації щодо вдосконалення інституційної архітектури народовладдя на національному та місцевому рівнях.

Отже, застосування методів аналізу прямої демократії ґрунтується на принципах, що забезпечують комплексний, збалансований і науково обґрунтований підхід. Такий підхід дозволяє розглядати пряму демократію не як абстрактну категорію, а як реальний механізм політичної взаємодії, який відіграє дедалі більшу роль у сучасних демократичних суспільствах. «Кожен метод дозволяє повідомляти інформацію, але жоден із них не може допомогти досягти вичерпного, повноцінного розуміння. І лише наукове дослідження дозволяє здійснити все це і навіть більше. Під науковим дослідженням ми розуміємо запит, який керується науковими методами. Причина такої дієвості в тому, що воно не тільки дозволяє пізнавати реальність і оцінювати способи, якими ми здобули це знання, воно також дає нам можливість удосконалити наші методи запиту. Наукове дослідження – це спосіб пізнання, що постійно розвивається і самокоригується» [57, с. 22].

Застосування методологічних принципів політологічного аналізу нерідко супроводжується низкою труднощів, що мають здебільшого об'єктивний характер. Зокрема, навіть звернення до статистичних даних, які відображають показники громадсько-політичної активності, не дає вичерпного уявлення про їхній реальний вплив на механізми практичного прояву різних форм прямої демократії в адміністративно-територіальних одиницях різних рівнів. Це зумовлено тим, що зростання таких показників може бути результатом адміністративного стимулювання з боку органів влади. Відтак опора лише на кількісні параметри у дослідженні форм учасницької демократії не забезпечує розкриття їхнього якісного змісту. Політичні процеси, пов'язані з прямою участю громадян, складно піддаються точному вимірюванню, оскільки вони є тривалими, багатофакторними та змінюються залежно від конкретного етапу суспільно-політичного розвитку. Тому виявлення відповідних закономірностей потребує аналізу з урахуванням контексту кожної конкретної ситуації. Крім того, ефективність форм прямої демократії не може бути перевірена у суто

експериментальний спосіб, що властиво природничим наукам. Водночас використання кількісних даних залишається важливим аналітичним інструментом, який доповнює якісні методи і сприяє комплексному дослідженню політичної активності громадян.

Доцільним методологічним принципом щодо визначення внутрішніх механізмів політичної активності в окремо взятій державі є їхнє порівняння зі схожими практиками в інших країнах та різних історичних епохах. Такий компаративний аналіз дає змогу чіткіше окреслити місце й роль інститутів прямої демократії у ширшому процесуальному контексті демократизації політичної системи, а також виявити їхню специфіку, динаміку розвитку та ефективність функціонування. У ході здійснення такого аналізу необхідно послідовно дотримуватися фундаментальних наукових принципів, а саме, об'єктивності, історизму, системності та порівнюваності. Їхнє застосування забезпечує методологічну коректність дослідження, уможливорює виявлення не лише формальних характеристик механізмів громадської участі, а й глибинних закономірностей їхнього впливу на політичний процес. Їхня загальна змістовна сутність полягає у тому, що «перевірка теорій і гіпотез шляхом застосування певних правил аналізу до даних, отриманих в результаті спостережень і інтерпретації цих спостережень в суворо визначених умовах» [57, с. 24]. Особливо ефективним зазначений підхід є під час аналізу динамічних предметів, які перебувають у стані постійного розвитку та трансформації і водночас мають складно побудовану і розгалужену структуру. Рівень ефективності і результативності політичної активності в рамках регіонів і територіальних громад може бути певним чином оцінений на основі статистичних показників. Однак використання лише кількісних даних не забезпечує повного та достовірного уявлення про характер таких процесів. Тому їх слід розглядати в контексті широкого аналізу політичного середовища відповідних регіонів та країни загалом, з урахуванням специфіки локальних політичних культур, особливостей інституційного простору, традицій громадської участі та ступеня відкритості місцевої влади до взаємодії з громадськістю. Лише поєднання

статистичних індикаторів із якісним контекстуальним аналізом дає змогу коректно оцінити реальний стан та динаміку розвитку форм прямої й учасницької демократії.

Проведення наукової аналітики стосовно проблем прямої демократії та громадської активності як її важливого різновиду має спиратися на чітко визначені та обґрунтовані науково-теоретичні та методологічні засади. Особливої вимогливості дотримання таких вимог стосується аналізу політичних явищ, які перебувають у стані постійної динаміки. Найбільш визначальними та обов'язковими є системний підхід та керованість, яка передбачає забезпечення стану контрольованості. «Системність полягає в тому, що кожен зафіксований факт пов'язаний з причинним зв'язком або спостерігається разом з іншими фактами. Контрольованість виявляється у тому, що аналізовані явища наскільки можна розглядаються з усією суворістю, допустимої у цій ситуації. Узагальнення робляться лише після найдосконалішої та ретельної оцінки під девізом обережності, що у ширшому значенні означає постійну увагу до деталей» [57, с. 24]. Процесуальні механізми наукової аналітики включають набір «самостійних, але в той же час тісно пов'язаних один з одним етапів: формулювання теорії, операціоналізація теорії, вибір адекватних методів дослідження, спостереження за поведінкою, аналіз даних та інтерпретація результатів [57, с. 24]. Операціоналізація виступає одним із ключових методологічних механізмом теоретичного дослідження політичних об'єктів, що характеризуються високим рівнем динамічності та варіативності. Її застосування забезпечує змінити аналітичну позицію уможливити політичних процесів до чітко визначеної наукової термінології, яка піддаються систематичному вимірюванню та порівнянню. Такий підхід забезпечує формування єдиних аналітичних критеріїв, у межах яких можливе комплексне вивчення політичних процесів, механізмів їхнього функціонування та діяльності основних суб'єктів політики. Фактично операціоналізація сприяє вибудові усталеного термінологічного й поняттєвого апарату, що виконує спрямовуючу та стандартизуючу функції в межах дослідження. Завдяки цьому різноманіття

емпіричних проявів політичного життя набуває узгоджених теоретичних інтерпретацій, а складні соціально-політичні процеси можуть бути представлені у вигляді логічно впорядкованих аналітичних конструкцій.

Вказані методологічні принципи зумовлюють добір найбільш релевантних прийомів, здатних встановити достатній рівень наукового аналізу феномену прямої демократії та її окремих складових. Передусім за їх допомогою має бути з'ясовано об'єктивні логічні послідовності розвитку відповідних процесів і визначено специфіку функціонування механізмів безпосередньої участі громадян у політико-публічних процедурах. Ефективна реалізація такого завдання потребує поєднання методів політичної науки з інструментарієм суміжних наукових галузей – соціології, правознавства, публічного управління, антропології тощо. Важливо, щоб обрані методи давали змогу здійснювати емпіричну перевірку аналітичних висновків, тобто корелювали з реальними практиками функціонування інститутів прямої демократії. «Методологічний інструментарій повинен бути внутрішньо узгодженим, логічно послідовним і взаємно несуперечливим, щонайменше на рівні базової узгодженості з особливостями об'єкта дослідження. Не менш важливою є й вимога помірної складності методів: вони мають бути достатньо зрозумілими для застосування й водночас досить універсальними, щоб забезпечити дослідження різних практичних ситуацій, пов'язаних із функціонуванням прямих демократичних процедур» [24, с. 22]. Для ґрунтовного аналізу конкретного явища необхідно здійснити добір емпіричних фактів, які характеризуються методологічною сумісністю, внутрішньою логічною узгодженістю та достатнім рівнем репрезентативності. Саме на основі такої емпіричної бази можливе формування валідних та науково обґрунтованих висновків.

Базовою емпіричною основою для аналізу типів громадської активності у сфері політики є кількісні методи. Це – «низка математичних і статистичних методів, які використовуються для аналізу даних із метою перевірки емпіричних теорій та гіпотез» [24, с. 22]. Використання такого інструментарію дає змогу здійснювати числове вимірювання різних форм учасницької демократії.

Кількісний підхід є найбільш адекватним для оцінювання ступеня активності громадян під час референдумів, голосувань за бюджет участі, ініціювання місцевих нормативних актів, участі у загальних зборах мешканців чи громадських слуханнях, а також для оцінювання діяльності органів самоорганізації населення. Поряд із суто статистичними методами важливу роль відіграють методи опитування громадської думки, зокрема анкетування й інтерв'ю. Анкетування передбачає самостійне заповнення респондентами спеціально підготовлених опитувальників, що дає змогу отримати стандартизовану інформацію про їхнє ставлення до досліджуваної проблеми. Інтерв'ю, натомість, передбачає безпосередню комунікацію інтерв'юера з респондентом, який відповідає на поставлені питання без тривалої паузи для роздумів. Кожен із цих методів має свої сильні та слабкі сторони. Зокрема, під час емпіричних досліджень трапляються випадки надання респондентами неточної або свідомо спотвореної інформації, що впливає на адекватність отриманих результатів. Втім, попри такі обмеження, кількісні методи залишаються одним із найбільш ефективних засобів збирання даних, необхідних для подальших аналітичних узагальнень і формулювання науково обґрунтованих висновків.

Аналіз різновидів політичної активності як інструментів прямої демократії потребує комплексного використання фундаментальних і прикладних методів. Серед фундаментальних особливу значущість мають системний аналіз та структурно-функціональний підхід. Системний аналіз орієнтований на вивчення політичних об'єктів, мають складну структурну будову, характеризуються динамічністю та здатністю до постійних трансформацій. Його теоретична природа полягає в тому, що жоден політичний інститут не може існувати ізольовано: він функціонує у межах ширшого соціально-політичного середовища, перебуває у постійній взаємодії з іншими підсистемами та залежить від їхнього впливу. Саме тому застосування системного аналізу до вивчення феномена громадської участі є обґрунтованим: форми прямої демократії не можна інтерпретувати поза суспільним простором, політичною культурою,

політичними цінностями та ментальними установками громадян. Цілісність політичних об'єктів у межах системного підходу забезпечується координацією їхніх елементів, а характеристики кожного з них визначаються його зв'язками з іншими компонентами системи. Таким чином, інститути прямої демократії розглядаються як складові політичної системи країни, які взаємодіють з іншими політичними інститутами, формами представницької влади, адміністративною практикою, громадськими рухами та комунікаційними мережами.

Структурно-функціональний метод у певному сенсі є суміжним із системним аналізом, оскільки також розглядає політичні об'єкти які мають багаторівневу складно побудовану структуру. Однак фокус цього підходу зміщений на взаємозв'язок між структурними елементами політичної системи та функціями, які вони виконують. Він виходить із припущення, що значущість певного елемента визначається змістом і вагою його функцій і навпаки. Застосування системного та структурно-функціонального аналізу сприяє більш точному з'ясуванню місця, ролі та призначення різних форм учасницької демократії в інституційній системі місцевої публічної влади. Обидва методи забезпечують цілісне розуміння того, як інститути прямої демократії інтегровані у політичний механізм місцевої влади, які функції вони виконують та які чинники визначають ефективність їхнього функціонування.

Прикладні методи дають змогу виявити технологічні аспекти громадської активності громадян у рамках життєдіяльності територіальних громад. У контексті вивчення зазначеної проблематики особливий інтерес становлять методи раціонального вибору та теорії ігор, які дозволяють проаналізувати поведінкові механізми індивідів та груп у процесі ухвалення рішень. Модель раціонального вибору ґрунтується на припущенні, що індивіди діють раціонально, тобто керуються прагненням максимізувати власну вигоду та мінімізувати можливі витрати. Застосування цього підходу до політичної участі передбачає аналіз мотивацій громадянина під час оцінювання доцільності залучення до певної форми політичної активності. Основою цього рішення є співвіднесення потенційних витрат, пов'язаних з участю (часові, організаційні,

фінансові чи психологічні), з очікуваними вигодами (можливість впливу на рішення влади, вирішення локальних проблем, покращення умов життя громади тощо). Виявлення того, яка з цих складових переважає, формує ключовий мотив участі або неучасті у політичному процесі. Цей метод був запозичений політологією з економічної теорії, де аналогічна логіка застосовується до поведінки покупця, який обирає між різними товарами чи послугами, прагнучи оптимізувати співвідношення «ціна–користь». Подібність між економічним і політичним вибором дозволяє зробити висновок, що громадяни також враховують сукупність факторів перед участю в управлінні місцевими справами.

У цьому контексті забезпечення оптимального режиму функціонування місцевого самоврядування ґрунтується на чіткому усвідомленні громадянами переваг участі в житті територіальної громади. Органи влади, у свою чергу, повинні створити умови, які мінімізують «витрати входження» в політичний процес і роблять участь більш привабливою. До таких умов належать доступність інформації, відкритість процедур, зручні механізми подання ініціатив, ефективні канали комунікації та, найголовніше, демонстрація реальних позитивних наслідків участі.

Теорія ігор є одним із найбільш концептуальним механізмом дослідження політичних подій і явищ. Політична участь як один з їх різновидів передбачає взаємодію кількох учасників, а різні напрями їхньої поведінки та стратегій обумовлюють відмінні результати. У сфері прямої демократії основними взаємодіючими учасниками є органи влади та громадськість. Кожен з них може демонструвати різну ступінь готовності до кооперації – від прагнення співпрацювати до повної відсутності такої налаштованості. Відповідно, взаємодія між ними може реалізовуватися за чотирма базовими алгоритмами, кожна з яких має специфічні наслідки для політичного процесу. Водночас застосування класичної теорії ігор у цьому контексті має свою особливість: обидві сторони зазвичай мають бути достатньо поінформованими про настанови опонентів, а прозорість є необхідною передумовою їхньої взаємодії в демократичному середовищі. Проте навіть за умов відносної передбачуваності

стратегій аналіз можливих, у тому числі ймовірних, сценаріїв залишається необхідним. Варіативність політичної ситуації може бути значною, тому важливо передбачити й оцінити всі потенційні комбінації поведінки акторів та їхні результати.

Методи, які представляють значний науковий інтерес щодо аналізу різних аспектів партисипаторної демократії викладені у дослідженні українського соціолога Едуарда Ключенка, які ґрунтуються на методиці шкалограмного аналізу американського соціолога Луїса Гутмана. Зміст цієї методики виражається у формуванні однотипних шкал на основі кумулятивних, тобто накопичувальних тверджень, які доводять відповідну логіку. «Переваги даного підходу полягають, по-перше, у забезпеченні адекватної процедури обчислення рівня політичної участі, характерного для групи респондентів, і, по-друге, у забезпеченні способу оцінки відповідності набору форм політичної участі нашому припущенню про їх упорядкування» [15, с. 61].

Принцип шкалограмного аналізу розкривається в рамках практичного здійснення низки теоретичних положень. Ієрархічність емпіричних індикаторів. Висловлювання (або твердження), що формують шкалу, упорядковуються від найменш до найбільш інтенсивних проявів політичної участі. При цьому передбачається, що згода респондента з більш «високим» твердженням автоматично означає згоду з усіма «нижчими». Кумулятивність відповідей. Якщо людина демонструє готовність до складнішої або більш активної форми політичної поведінки, то логічно припустити, що вона також підтримує простіші форми такої поведінки. Це дає змогу вимірювати рівень участі як поступове нашарування поведінкових характеристик. Одновимірність шкали. Для шкалограмного аналізу принципово важливо, щоб усі включені твердження відображали єдиний вимір – у даному випадку ступінь політичної активності громадян. Порушення одновимірності веде до руйнування кумулятивної структури. Формування інтегрального індексу участі. Завдяки впорядкуванню індикаторів у кумулятивну структуру стає можливим розрахунок інтегрального показника політичної участі, який відображає її якісний та кількісний виміри

одночасно. Таким чином, методика Гутмана, адаптована Е. Ключенком до аналізу політичної участі, дозволяє не лише фіксувати наявні поведінкові орієнтації, але й визначати їхню внутрішню логіку, структуру та послідовність розвитку. Це робить шкалограмний аналіз ефективним інструментом виявлення "глибини" та узгодженості участі громадян у політичному процесі.

Характеризуючи ці процеси, слід зазначити, що, застосування вказаних методичних принципів дає змогу на практичному рівні з'ясувати, чи виявляється латентна властивість політичної активності в її здатності через сукупність релевантних індикаторів формувати у впорядкованому вигляді певну ієрархічну структуру. Вибраній фокус-групі пропонується набір із восьми запитань, на які респонденти мають надати дихотомічні відповіді («так» або «ні»). Логіка шкали вибудована таким чином, щоб кожне наступне запитання органічно впливало з попереднього, а зміст кожного питання розкривався та уточнювався у наступних. Такий підхід дає змогу здійснити диференціацію респондентів за рівнем політичної залученості й інтенсивністю політичної активності. На основі результатів шкалограмного аналізу виділяються типи громадян — учасників політичного життя, що відповідають різним ступеням їхнього інтересу, участі та готовності до політичної взаємодії. «Політичні активісти» характеризуються високим рівнем «політизації» та залученості практично до всіх форм участі у політиці. «Комунікатори», об'єднують осіб, фактично «виключених» з політичних практик та у політиці, «які не йдуть далі» комунікаційних форм участі лише на рівні малих груп. «Голосуючі споживачі», політична залученість яких обмежується, головним чином, електоральною та пізнавальною формами. Група осіб, які не беруть участь навіть у виборах, була позначена як «аполітичні» [15, с. 68-69].

Отже, пряма демократія виступає суттєвим інституційним додатком до системи представницької демократії на рівні місцевого самоврядування. Їх функціональна сумісність істотно посилює демократичні підвалини управління територіальними громадами та забезпечує більш збалансований характер прийняття рішень. Поряд із органами місцевого самоврядування працює

широкий спектр форм партисипаторної демократії: місцеві референдуми, збори громадян за місцем проживання, громадські слухання, місцеві ініціативи, електронні петиції, діяльність органів самоорганізації населення, голосування бюджет участі тощо. Зазначені інструменти стимулюють включення громадян у процеси управління місцевим розвитком, підвищують їхню залученість до розв'язання проблем територіальних громад і водночас забезпечують вищий рівень легітимності дій і рішень усієї системи місцевої влади. Завдяки участі громадян створюються умови для більш прозорого, відповідального та підзвітного врядування, що є необхідною передумовою ефективного функціонування демократичного локального політичного простору. Така прозорість, ефективність і відкритість забезпечується насамперед з врахунок можливостей здійснювати громадський контроль за діяльністю влади. Особливої актуальності таке завдання набуває у міжвиборчий період, коли органи влади залишаються поза межами такого контролю. Сучасні інформаційно-комунікативні технології надають йому більшої реалістичності.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

2.1. Моделі партисипативної демократії за умов демократії

Пряма демократія в останні десятиліття демонструє тенденцію до зростання суспільної привабливості і затребуваності. Загрозлива перспектива відчуження громадськості від політико-публічних процесів, яка виникає внаслідок зведення демократичного процесу винятково до періодичних виборів, актуалізувала потребу в інститутах активізації безпосередньої участі громадян у політичному житті. Йдеться не про заміну представницьких та виконавчих органів, а про необхідність якомога ширшого залучення громадськості до формування переліку завдань стратегії політичного розвитку та контролю за їх виконанням. Найбільш затребуваними такі форми безпосередньої участі є на місцевому та регіональному рівнях, де громадяни безпосередньо відчувають наслідки ухвалених рішень.

Для більш ґрунтовного розуміння специфіки застосування інститутів прямої (учасницької) демократії необхідним є визначення її ключових сутнісних характеристик, що розкривають природу, механізми та функціональне призначення цього політичного явища. За визначенням Британської енциклопедії в основі прямої демократії лежать «форми прямої участі громадян у прийнятті демократичних рішень, на відміну від непрямой або представницької демократії. Пряма демократія може діяти через збори громадян або за допомогою референдумів та ініціатив, під час яких громадяни голосують за питання, а не за кандидатів чи партії. Термін також іноді використовується для практики обрання представників шляхом прямого голосування, а не опосередковано через виборчий орган, такий як колегія виборців, і для відкликання обраних посадових осіб. Пряму демократію можна розуміти як повномасштабну систему політичних інститутів, але в наш час вона найчастіше складається з конкретних інститутів прийняття рішень у ширшій системі представницької демократії» [54]. В

Оксфордському політичному словнику пряма демократія визначається як «демократія без представництва, коли, ті, хто має право вирішувати, вирішують усі питання на зборах, яким належить суверенітет, і коли комітети та виконавчі органи призначають радше жеребкуванням, ніж обирають» [18, с. 569].

Нинішні реалії впровадження принципів і практичних форм прямої демократії характеризуються її органічній взаємодії з її представницьким різновидом. За таких умов політична активність громадян не може зводитися переважно до періодичного голосування на виборах. Сутнісна природа прямої демократії пов'язана насамперед з активною діяльністю індивідів, що має добровільний характер та спрямовується безпосередньо або опосередковано на вплив усього спектра політичних процесів. У науковій літературі звертається увага на те, що така діяльність може охоплювати не лише інституціоналізовані практики, а й неконвенційні форми політичної участі. До них зазвичай відносять протестні, радикальні або навіть силові дії, які виходять за межі формально встановлених процедур. Дискусії щодо їх допустимості та ролі у демократичному процесі залишаються доволі гострими, адже вони стосуються меж легітимності політичної участі та здатності демократичної системи інтегрувати конфліктні форми громадської активності. «Фактично широке визначення політичної участі охоплює всю діяльність, яка добровільно здійснюється громадянами з метою вплинути на процес ухвалення політичних рішень на різних рівнях політичної системи. Воно не передбачає з'ясування того, яким чином і чи взагалі легітимовані суб'єкти, чи включені вони до державних або недержавних структур, чи визначають вони себе як союз/асоціацію/партію або існують у більш довільній формі. Не має значення і форма політичної участі – конвенційна чи неконвенційна. Для широкого розуміння політичної участі значимою є тільки якість участі, яка вимірюється за фактичним впливом на політичну систему» [45, с. 88-89]. При цьому варто наголосити, що такі форми не складають проблематику представленої дослідницької роботи. Пряма демократія розглядається насамперед як сукупність інструментів і прийомів, на основі яких здійснюється справжнє народовладдя.

При відзначенні різних тлумачень природи прямої демократії доцільно виокремити її головну смисловизначальну характеристику, яка полягає у безпосередній участі у процесах реалізації народом владно-публічних повноважень шляхом затвердження та подальшої легітимації владних рішень. Як уже зазначалося, така модель побудови владної системи постає радше як нормативний взірець, сформований інтелектуалами доби Просвітництва, який протиставлявся феодально-монархічному абсолютизму. У політичних системах сьогодення народ не може виступати єдиним і всеохопним суб'єктом здійснення влади, адже владні повноваження є структурно складними, функціонально диференційованими та вимагають високого рівня професійної компетентності. Крім того, ключовим принципом організації публічної влади є її поділ на законодавчу, виконавчу та судову, що передбачає спеціалізацію та інституційну автономію відповідних органів.

За цих умов пряму демократію доцільно розглядати не як цілісну альтернативу представницькому правлінню, а як сукупність окремих інститутів і процедур, що функціонують у взаємодії та взаємодоповненні з представницькими органами влади. Найбільш сприятливі умови для поєднання різних форм прямої демократії створюються саме на рівні місцевого самоврядування, де громадяни мають можливість безпосередньо впливати на управління територіальними громадами, а представницькі інститути – інституційно забезпечувати та легітимізувати такі механізми участі.

Поняття народу як провідного актора у процесах прямої демократії є значно складнішим і багатовимірнішим у сучасному політичному дискурсі, ніж у добу Просвітництва. Тодішній інтелектуальний контекст із його порівняно простою та одномірною соціальною структурою дозволяв трактувати народ як непривілейовану більшість, позбавлену станових прав та аристократичних привілеїв. Саме ця більшість, на думку мислителів XVIII століття, мала становити джерело легітимної влади, виступати природнім сувереном, носієм колективної волі. У XXI столітті ця інтерпретація є такою, що не відображає реалій. Сучасне суспільство представляє собою складно стратифікований та

сегментований соціальний простір, у межах якого співіснують різноманітні групи, страти, професійні спільноти, культурні та ідентифікаційні кластери. Відповідно, народ уже не може розглядатися як гомогенний колективний суб'єкт із єдиною волею. Він набуває рис плюралістичної політичної спільноти, у якій різні актори артикулюють власні інтереси та претендують на долучення до публічної влади. Саме тому сучасні теорії демократії наголошують на необхідності інституціоналізації політичного представництва; створення стійкої та розгалуженої мережі інститутів, що дозволяють різним групам транслювати власні інтереси та брати участь у прийнятті рішень; взаємодії механізмів прямої та представницької демократії, що компенсують недоліки одне одного. У цьому контексті народ як суб'єкт прямої демократії постає не як уніфікована маса, а як сукупність множинних соціальних груп, інтегрованих через політичні інститути, процедури участі та механізми деліберації. Така складність сучасної соціальної структури зумовлює неможливість редукції народного суверенітету лише до безпосередніх форм участі; навпаки, вона потребує інституційно оформлених каналів представництва, що забезпечують участь усіх значущих груп у політичному процесі.

У сучасному науковому дискурсі справді дедалі частіше підкреслюється, що традиційна формула «влада народу» має переважно символічний, навіть анахронічний характер. Умови, за яких вона виникла, зокрема, відносна соціальна однорідність, слабка стратифікація та низька соціальна мобільність, давно перестали існувати. Сучасні соціуми є поліфонічними, багатовимірними й надзвичайно диференційованими. Як наслідок, вони продукують широкий спектр інтересів, ідентичностей і стратегій розвитку, що унеможливорює існування єдиної «народної волі» у класичному значенні. Це зумовлює потребу у застосуванні принципово нових інституціоналізованих механізмах участі громадськості в політичному житті. Замість апеляцій до монолітного «народу» акцент зміщується на процедурні механізми, які забезпечують включення різних груп у публічну політику. Саме тому сучасний дискурс використовує терміни «пряма», «безпосередня», «учасницька», «партисипаторна демократія». Вони

точніше відображають реальний зміст участі громадян, не як абстрагованого розуміння категорії «народу», у процесах вироблення та реалізації політичних рішень.

У цьому контексті важливо розрізнити два виміри зазначених процесів: участь у формуванні політик, тобто залучення громадськості до розробки проєктів рішень (громадські консультації, деліберативні форуми, публічні обговорення, експертно-громадські ради); а також участь у прийнятті рішень, що передбачає прямий вплив громадян на остаточне ухвалення насамперед через референдуми, плебісцити, громадські ініціативи. Саме другий вимір у сучасних умовах набуває особливого значення, оскільки він дозволяє громадянам здійснювати пряму політичну волю, не опосередковану представницькими інститутами. Утім, референдуми, попри посилену увагу до ширших учасницьких практик, залишаються фундаментальним і загальновизнаним інструментом прямої демократії на всіх територіальних рівнях. Таким чином, розвиток сучасної прямої чи партисипаторної демократії відбувається не шляхом відновлення «влади народу» у її первісному розумінні, а через створення багаторівневих, процедурно чітких механізмів громадської участі, здатних охопити складну та різноманітну структуру сучасного суспільства.

Референдум справді посідає центральне місце серед зазначених інститутів прямої демократії, оскільки саме він забезпечує найвищий рівень безпосереднього волевиявлення громадян. Щоправда, при цьому його не можна назвати найдосконалішим у тому ж самому контексті справедливого волевиявлення. У порівнянні з іншими формами участі – громадськими слуханнями, консультаціями, локальними ініціативами чи дорадчими процедурами – референдум має вищу нормативну силу, що дозволяє йому прямо впливати на зміст політичних і правових рішень. Саме тому його часто розглядають як найповніший прояв принципу народного суверенітету. У теоретичному аспекті референдум є закономірним продовженням системи загального виборчого права. Як вибори надають громадянам можливість формувати органи державної влади, так референдум дає їм змогу ухвалювати

рішення щодо конкретних проєктів нормативних актів або засобів вирішення суспільно значущих питань. В обох випадках діє один і той самий демократичний механізм – загальний, рівний і прямий голос.

Попри існування різних наукових і конституційних підходів до визначення референдуму, найбільш збалансованим є трактування, згідно з яким референдум – це всенародне голосування громадян держави або їх частини, мешканців субнаціональних одиниць різних регіональних рівнів, спрямоване на прийняття рішень із питань загальнодержавного чи місцевого значення, що мають обов'язковий характер або вагому політичну силу. У цьому сенсі референдум є універсальним інструментом, здатним охоплювати як загальнонаціональні проблеми, так і локальні питання життя громад. Така інтерпретація дозволяє врахувати як формально-правову природу референдуму (його зв'язок із інститутами виборчого процесу та конституційним правом), так і його політичну сутність – концентрацію й артикуляцію колективної волі громадян у вирішальний момент ухвалення політичного рішення. «Механізм, що дає змогу виборцям зробити вибір між альтернативними способами дій у конкретному питанні. Результат референдуму згодом можна втілити в конституції конкретної держави; результати референдуму можуть правити за еквівалент ухвалених законів; інколи референдуми мають дорадчий характер» [18, с. 592-593]. Референдум – це не просто форма голосування, а комплексний правовий та політичний механізм реалізації безпосередньої участі громадян у владі, що поєднує процедурну впорядкованість із гарантованим здійсненням народної волі.

Враховуючи вище наведену сутність референдуму, його предметом взагалі може бути будь яке питання будь якого територіального рівня. Тобто, чітких нормативних обмежень з цього приводу немає. Більшою мірою тут діють звичаєві та прецедентні норми. Що стосується правових наслідків референдуму, то вони визначають його статус як окремого інституту прямої демократії та характеризують ступінь реалізації волі громадян у політичних процесах. Зокрема, вони дають змогу визначити, чи є результати обов'язковими для органів

влади чи радше мають консультативний характер. Основні аспекти класифікації референдумів у правовій науці включають: територіальний рівень, який визначає, на якому рівні проводиться референдум: загальнонаціональному, регіональному, місцевому; підстави проведення як законодавчо визначені мотиви або причини: конституційні зміни, соціально-економічні ініціативи, бюджетні питання, питання місцевого розвитку тощо; предмет референдуму, в основі якого лежать конкретне питання чи законопроект, який винесено на розгляд громадян; суб'єктом ініціювання є той, хто має право запропонувати проведення: громадяни (через ініціативну групу), органи влади, парламент або інші уповноважені органи; правові наслідки, які визначають обов'язковість реалізації результатів, можливість їх врахування у законодавстві або місцевих актах, а також процедури захисту прав громадян щодо участі та контролю за дотриманням результатів. Ці ознаки дозволяють не лише чітко окреслити інститут референдуму, а й порівнювати його реалізацію в різних правових системах, аналізувати ефективність участі громадян та ступінь впливу на ухвалення владних рішень.

З огляду на те, що проблематику цього дослідження складають інститути безпосередньої демократії на регіональному рівні, основна увага фокусується на різних аспектах місцевого референдуму. Місцевий референдум відбувається в межах регіональних утворень другого та третього рівнів адміністративно-територіального устрою та населених пунктах нижчого рівня, зокрема комуни, муніципалітети, міста, селища й села. Щодо предмета такого типу референдумів, слід зазначити, що навіть у розвинених демократичних державах його чітке формулювання відсутнє. Здебільшого його регулюють через встановлення заборонених питань, тобто тих тем, які не можуть виноситися на розгляд громадськості. Саме ця проблема була характерною для України до 2014 року, коли місцеві референдуми внаслідок правової неврегульованості нерідко виходили за рамки законодавчого регулювання та включали питання беззастережно сепаратистського характеру. Водночас у демократичних країнах коло тем для місцевих референдумів є значно ширшим, а законодавство

забезпечує громадам широкі повноваження для їх проведення

Місцевий референдум, як механізм безпосередньої демократії на рівні територіальних громад, загалом не регламентується окремим законодавчим актом. На загальнонаціональному рівні встановлені лише загальні положення, які закладають загальні обмежувальні рамки щодо питань, які можуть виноситися на голосування. Детальні механізми щодо організації та проведення референдумів визначаються локальними нормативними актами, зокрема статутами територіальних громад. Водночас основні принципи проведення таких голосувань склалися у результаті історично тривалих політичних процесів. Органи місцевого самоврядування, що ініціюють і здійснюють референдуми, а також громадяни, які висловлюють на них свою позицію, мають чітко усвідомлювати значущість цього процесу та правові наслідки волевиявлення, вираженого під час голосування, що зумовлює адекватне оцінювання власних дій та ухвалених рішень.

Місцеві референдуми, окрім властивого тільки йому предмету, характеризуються чітким територіальним визначенням. Вони не можуть мати абстрагований загальний характер і стосуватися всієї країни. Вони можуть відбуватися в рамках чітко визначеної адміністративно-територіальної одиниці з оформленим нормативно-правовим статусом. Крім територіальної відокремленості, така одиниця має адміністративний та юридичний кваліфікаційний рівень, що передбачає наявність владно-публічних самоврядних органів. Якраз вони є відповідальними за ініціювання та організацію місцевих референдумів, а також за забезпечення при цьому додержання усіх необхідних процесуальних та організаційних норм і стандартів.

Особлива увага приділяється визначенню предмета референдуму, який має стосуватися актуальних і невідкладних питань суто локального розвитку, не виходячи за межі повноважень місцевої влади. На думку автора, цю норму слід визначити як ключову при розробці окремого нормативно-правового документу у національному законодавстві про місцеве самоврядування щодо проведення місцевих референдумів та надати їй юридично зобов'язуючий характер, що

змушує до безумовного дотримання. Будь-яке відхилення від цього принципу має бути підставою для заборони проведення референдуму ще на етапі його ініціювання для беззастережного запобігання навіть потенційним проявам сепаратизму. Рішення, ухвалені на референдумі, проведеному відповідно до законодавчої системи, повинно мати пріоритетну правову силу над будь-якими іншими ухвалами органів місцевого самоврядування та підлягати беззаперечній і оперативній практичній реалізації.

Суспільне та юридичне призначення референдумів у громадському житті у регіонах та територіальних громадах проявляється через реалізацію фундаментальних принципів народовладдя. Референдум є безальтернативною формою безпосереднього здійснення народом своїх політико-владних повноважень як головного носія влади. Без права народу висловлювати свою волю з питань, що мають важливе значення для життя громади, механізм народовладдя є суттєво обмеженим. На місцевому рівні референдум виступає істотним чинником розширення сфери функціонування самоврядних органів. Зокрема, у разі відсутності консенсусу серед депутатів та посадовців органів місцевого самоврядування щодо способів та принципів розв'язання існуючих питань, коли народ має невід'ємне право ухвалити остаточне рішення з цього приводу. Цей інститут сприяє інтеграції громадян до діяльності системи місцевого самоврядування, зменшуючи політичне відчуження та підвищуючи легітимність органів влади. Крім того, референдум виконує функцію громадського контролю за діяльністю органів влади насамперед у період між виборами. За допомогою народного голосування забезпечується виконання вимог гласності та демократичності у процесах ухвалення рішень, а результати референдуму роблять проблематику, що розглядається, суспільно значущою і публічною.

У конституційному законодавстві держав-членів Європейського Союзу містяться різні норми, які передбачають різні форми та механізми організації і проведення місцевих плебісцитів. Проте з точки зору загальновизнаного тлумачення їх не можна віднести до інститутів повноцінної прямої демократії,

тому що вони не ґрунтуються на правових гарантіях громадськості щодо права висловити ініціативу щодо проведення референдум та постановки питання для голосування. Ці повноваження належать виключно місцевим органам влади, які визначають доцільність організації референдуму, приймають відповідне рішення та формулюють питання, яке пропонується для голосування. Усі вказані процедури повністю контролюються органами влади.

Відтак місцеві референдуми в цих країнах не розглядаються як самостійний інститутом системи прямої демократії, а радше конкретизують та коригують діяльність представницьких органів, надаючи громадянам можливість схвалити або не погодитися з владним рішенням. Голосування виконує функцію певної легітимації ухвалених рішень і сприяє усуненню можливих суперечностей та конфліктних колізій серед представників влади. Важливим завданням у цьому процесі є правильне формулювання змістовної сутності питань. Вкрай необхідно, щоб відповіді на них мали однозначний характер, тобто, «так» або «ні». Неправильне або нечітке формулювання може створювати можливості для маніпуляцій для відвертання фокусу від розв'язання справді актуальних проблем.

Однією з пріоритетних форм безпосередньої демократії у системі життєдіяльності територіальних громад, які сприяють реалізації повсякденних потреб їх мешканців є механізм громадських ініціатив. Крім суто самостійного значення, вони характеризуються як певний різновид всенародних правотворчих пропозицій. Подібна норма є невід'ємною складовою конституцій демократичних держав. Цей інститут визначається як «складний механізм, що передбачає можливість певної кількості громадян запропонувати проекти правових актів, зокрема законопроекти про внесення змін до конституції або інших нормативних актів, шляхом їх подання до представницького органу або винесення на референдум» [53, с. 784]. З цієї дефініції випливає бінарна функціональна настановленість цього інституту: ініціатива може бути прямою або непрямою. Пряма ініціатива впроваджується безпосередньо через волевиявлення громадян і втілюється у конкретне рішення без потреби

додаткової імплементації владними органами. Непряма ініціатива передбачає внесення пропозиції або ідеї щодо владного рішення, яка підлягає розгляду та ухваленню органами влади. Пряма ініціатива передбачає пропонування громадянами вже готового проекту регуляторного документу, тоді як непряма – лише формулювання певної пропозиції щодо майбутнього рішення. Друга модель є більш розповсюдженою у сучасних демократичних практиках.

Призначення громадських правотворчих ініціатив в системі місцевого самоврядування реалізується через визначення місця у цьому процесі громадськості як основного актора, що ініціює процес. Форми участі громадян зумовлюють існування різних моделей реалізації місцевих ініціатив. Перша модель спирається на визначальну суб'єктність громадян, коли громадська ініціативна пропозиція без участі проміжних учасників втілюється у конкретну політичну ухвалу. Представницькі органи влади у цій процедурі не здійснюють жодного впливу на зміст або порядок ухвалення рішення. Вони можуть лише повідомляти своє ставлення щодо нього. Друга модель базується на інтегрованій взаємодії громадськості та владно-публічних інститутів. Громадяни подають ініціативу, яка містить певні пропозиції до органів влади. Ті у свою чергу зобов'язані прийняти або аргументовано відхилити її. У випадку відмови відповідь має бути чіткою та обґрунтованою. Громадянам мають право здійснювати контроль за цим процесом, звертатися з клопотаннями до усіх посадовців системи місцевого самоврядування і отримувати аргументовані пояснення. У цьому випадку громадяни висловлюють свою пропозицію, а органи влади визначають механізми її здійснення за умови її схвалення.

На практиці досить часто застосовується також комбінована модель реалізації народної ініціативи. У цьому випадку окремі представники громади надають свою пропозицію. Якщо органи влади її не підтримують, право ухвалювати остаточне рішення щодо ініціативи висловлює всі мешканці громади, тобто, шляхом референдуму. При цьому орган влади може запропонувати альтернативний варіант такого рішення, за якого допускається незначне редагування змісту рішення з метою забезпечення його відповідності

правовим та організаційним нормам. Сутність ще одного варіанту полягає в тому, що позиція, висловлена у народній ініціативі, використовується органом влади як базова, до якої згодом робляться уточнення і корективи. У цьому випадку народна нормотворчість функціонує як складова частина нормативного процесу. При цьому визначальну роль виконують органи влади, а мешканці громади здійснюють дорадчі повноваження. Інститут народної ініціативи значно поглиблює простір громадської участі та диверсифікує його форми, сприяє постійному зростанню ролі громадянської відповідальності. Як зазначається у наукових джерелах, «народна ініціатива надає виборцям засоби прямого впливу на вироблення деяких законів, що впливають на життя суспільства. Вона стимулює громадян до активної участі у справах громади та, що надзвичайно важливо, допомагає стримувати вплив груп тиску на членів законодавчого органу. Народна ініціатива підвищує почуття політичної відповідальності виборних посадових осіб, дозволяє оперативно ставити на порядок денний актуальні спірні питання, а рішення, ухвалені шляхом загальнонародного обговорення та голосування, набувають високої легітимності» [56, с. 182]. Процедури складання тексту громадської ініціативи виступає певною основою для дискусій щодо нагальних проблем населених пунктів та механізмом інформування органів влади про стан громадської думки з цього приводу.

Щодо функціонального призначення народних ініціатив у політичному житті немає єдиної позиції ані серед практиків, ані серед науковців. Існують прямі опоненти розповсюдження сфери їх застосування. Відповідні пояснення ґрунтуються на тому, що масове використання народних ініціатив може порушувати впорядкованість і структурованість працюючих владних механізмів. Найсуттєвішою загрозою є те, що окремі ініціативи можуть мати відверто лобістський характер та бути достатньо далекими від справжніх потреб громадян. Така практика вже неодноразово відбувалася в різних частинах України, коли такі «народні», точніше, псевдонародні ініціативи слугували інструментом маніпулювання суспільною свідомістю, відволікаючи увагу громадськості на пропозиції, що не лише не задовольняли реальні потреби

населення, а й відверто суперечили їм.

З огляду на зазначене, все ж не варто заперечувати механізм громадських ініціатив. Проте її застосування потребує обачливого підходу. Передусім слід визначити чіткі обмеження стосовно предмета, який висловлюється в ініціативному запиті, та процедур її реалізації. Народні ініціативи доцільно використовувати у тих випадках, коли в межах органу місцевого самоврядування немає спільної позиції щодо вирішення конкретних проблем, аналогічно до практики проведення місцевого референдуму. У разі виконання вказаних нормативів, народні ініціативи виконують сприятливу функцію у політичному житті, особливо на рівні місцевого самоврядування. «По-перше, місцева влада повинна використовувати населення як найкращих експертів у справах, що його стосуються. По-друге, співучасть населення сприяє посиленню почуття приналежності до певного місця проживання чи діяльності місцевої влади. По-третє, така співучасть базується на факті, що покращення умов життя людей залежить від активності цих самих людей» [27, с. 10].

Головним чином дієздатність та результативність народних ініціатив зумовлюється тим, що при цьому громадяни є особисто зацікавленими щодо впровадження місцевих стратегій, зокрема, спрямованих на підвищення рівні благоустрою чи якості послуг у територіальних громадах. Депутати та посадові особи самоврядних органів територіальних громад, завдяки близькості до мешканців, мають суттєвий обсяг дієздатності для тісної комунікації, що дозволяє досягати значних практичних результатів. Як підкреслюється в літературі: «Виважене обговорення продукує знання, яке не можуть дати ні експерти, ні опитування громадської думки. Воно складається з того, що ми можемо дізнатися тільки спілкуючись один з одним. Таке суспільне знання повідомляє нам: як громадськість бачить проблему, що є цінним для людей і який конфлікт між цими цінностями, що люди бажають або не бажають робити для вирішення проблеми, які витрати та наслідки є для них прийнятними, чи існує взаєморозуміння про можливий спосіб дій, який базується на взаємопов'язаних цілях (якщо так, то це би склало платформу для спільних дій)» [27, с. 11]. На цій

підставі можна відзначити, що ефективно залучення громадськості на місцевому рівні сприяє формуванню конструктивних рішень та підвищенню якості управління у територіальних громадах.

Реалізація участі громадян у процесах формування норм, які регламентують життєдіяльність системи місцевого самоврядування забезпечує ряд суттєвих позитивних ефектів. Серед основних результатів можна виділити: підвищення ефективності та рівні цілепокладання у освоєнні витрачання бюджетних коштів для забезпечення належного рівня життя територіальних громад; реалізація якісно нових підходів до вирішення актуальних проблем місцевого життя; можливість оптимального розташування пріоритетності потреб п реалізації місцевої політики; узгодження дійсних запитів та інтересів мешканців із функціональною діяльністю органів публічної влади на місцевому рівні; втілення принципів відкритості та зрозумілості нормотворчої діяльності органів місцевого самоврядування; набуття громадянами статусу самодостатніх учасників і реальних творців політики; впровадження принципів системності та організованої структури усієї інституційної побудови місцевого самоврядування; впровадження принципів трьохсторонньої взаємодії – влада-бізнес-громадський сектор – в організації місцевого життя. Таким чином, переваги залучення громадян до нормотворчості значно перевищують потенційні загрози, забезпечуючи підвищення якості управління та легітимності місцевої політики.

Система прямої демократія, зокрема її ключова форма – партисипаторна, здатні ефективно виконувати своє функціональне лише за умови достатнього забезпечення на основі використання досягнень науково-технічного прогресу. Так, сучасні інформаційно-телекомунікаційні технології створюють можливості для оперативного проведення заходів, організації голосування у режимі реального часу та залучення практично всіх мешканців громад до прийняття рішень. Водночас необхідним є постійно діючий механізм багатосторонніх комунікацій, без якого демократія ризикує бути лише формальним імітуванням такої участі. Використання цих технологій для інтеграції громадян до політико-

публічних процесів реалізується у контексті системи електронної демократії. Один із перших дослідників цього інституту американський політолог Стівен Кліфт схарактеризував її як «процес, пов'язаний з використанням інформаційних технологій для розширення можливостей кожного громадянина щодо політичної участі» [55]. Електронна демократія поетапно включається до політичного життя як його невід'ємний компонент. Така її роль пояснюється саме потребами розширення сфери громадської участі. «Говорячи про е-демократію у вузькому розумінні, мають на увазі застосування ІКТ для забезпечення прав громадян. Тут мається на увазі виключно технологічна сторона цього питання. Тобто, використовуючи своє законне право на отримання певної довідки, громадянин може звернутися до інстанції письмово, а може, наприклад, користуючись електронною поштою. Е-демократія у широкому розумінні передбачає залучення громади за допомогою сучасних інформаційних технологій до вирішення різноманітних суспільно-політичних завдань. Під час транслявання засідання в Інтернеті кожен зацікавлений може висловити своє ставлення до рішень ради, виступів депутатів, і відтак – вплинути на позицію колегіального органу влади або посадової особи» [12, с. 5].

Масштабне застосування принципів та механізмів електронної демократії суттєво підвищує динамічність, відкритість та громадську доступність політичних процесів різного рівня. Її значущість особливо зростає на тлі поступового зниження ефективності традиційної представницької демократії, що найбільш помітно це відображається на локальному рівні. Брак реальних повноважень у мешканців громад впливати на діяльність органів місцевого самоврядування фактично нівелює демократичні засади щодо організації влади.

Інформаційно-комунікаційні технології забезпечують можливість функціонування різних форм учасницької демократії у принципово новому, змістовно насиченому форматі. Громадяни не обмежуються здійсненням винятково консультативних або дорадчих функцій, на повноцінному рівні є партнерами органів влади у процесі їхньої нормотворчої діяльності, контролюючи їхню діяльність у період між виборами та впливаючи на прийняття

рішень. Однією з визначальних технологічно сильних сторін сучасних ІКТ у цьому контексті є забезпечення постійно діючого механізму багатосторонньої взаємодії між владою та громадськістю.

Саме завдяки учасницьким формам електронна демократія набуває практичного змісту, забезпечуючи громадянам реальні можливості здійснювати вплив на політичні процеси. Значущість електронної участі для реалізації такого впливу неодноразово відзначається у щорічних Оглядах ООН з питань електронного урядування. Вона характеризується як процес «залучення громадян за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій до участі в політиці і прийнятті рішень для того, щоб зробити державне управління спільним і дорадчим, а також для досягнення загальнозначущих цілей» [59]. Рівень такого залучення громадян взагалі, вважають автори Огляду, є визначальним аспектом у наданні електронній демократії справді демократичних ознак. Без цього вона є лише інструментом виконання адміністративних повноважень для населення в електронному форматі. Автори Огляду підкреслюють, що саме рівень інтегрованості громадян є ключовим чинником, який визначає, наскільки електронна демократія набуває справжніх демократичних характеристик. За його відсутності електронні інструменти залишаються лише засобом надання адміністративних послуг у цифровому вимірі, не забезпечуючи реальної участі населення у політичних процесах. Електронні інструменти учасницької демократії не лише розширюють спектр та простір для застосування форм громадської участі, а й підвищують її ефективність. Застосування таких механізмів виходить за межі суто голосування за конкретні ініціативи, пропозиції чи петиції. Виникає переконлива потреба у створенні цілісного електронного майданчика, на основі якого одночасно відбувалося б обговорення проблем громад, висування ідей та проведення голосування щодо ухвалення нормативних рішень, що регламентують життєдіяльність територіальних громад.

2.2. Історичний розвиток партисипативної демократії

Модель безпосередньої демократії як механізм реалізації принципів народовладдя має досить довгу за часом та складну за змістом історичний процес свого зародження та подальшої еволюції, у межах якого простежуються як періоди кризових явищ, так і інтенсивного розвитку. На сучасному етапі спостерігається зростання інтересу до посилення її присутності з боку практичних політиків та науково-аналітичного середовища. До того ж, завдяки перевагам новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій інститути прямої демократії нині переживають фазу активного розширення простору свого функціонування. Варто підкреслити, що історично пряма демократія передувє представницьким формам правління. Першими відомими зразками її практичної реалізації вважаються давньогрецькі поліси, у яких верховна влада належала народним зборам, що склалися з усіх вільних члени територіальної спільноти чоловічої статі.

Механізм безпосереднього народовладдя давньогрецького зразка будувався на основі таких положень: «Всі громадяни чоловічої статі утворювали асамблею, або еклесію, міські збори, в яких кожен афінянин мав право брати участь після того, як йому виповнювалося двадцять років. Асамблея збиралася регулярно десять разів на рік, а у надзвичайних випадках – на заклик Ради. Ухвали цих міських зборів відповідали, настільки, наскільки це можливо, теперішнім декретам. У них втілювалася вся повнота державної влади цього органу» [46, с. 36-37]. Разом із тим варто врахувати низку важливих уточнень. Хоча у Стародавній Греції дійсно домінувала модель прямої демократії, її результативність була зумовлена передусім обмеженими масштабами політичного простору, оскільки влада народних зборів поширювалася на компактні міста-поліси та прилеглі сільські території. Саме в умовах порівняно невеликих територіальних утворень інститути прямої демократії могли функціонувати найефективніше й демонструвати реальну дієвість. Їх підґрунтям слугували висока громадська активність і широке залучення громадян до

публічних справ, що розглядалися як ключові властивості громадян, на яких базувалася життєдіяльність полісу та невід'ємні елементи його політичної культури.

В епоху античності фактично вперше (в рамках тодішніх підходів) було здійснене значне теоретичне доведення доцільності функціонування різних форм прямої участі в управлінні полісом. Найбільш докладно таке обґрунтування представлено у теоретичній спадщині визначних представників Стародавнього часу Платона, Аристотеля, Цицерона. Так, наголошуючи на особливій цінності безпосередньої діяльності народу щодо управління громадськими справами, Аристотель підкреслював, що «при творенні закону колективна мудрість людей має більшу цінність, ніж якби це робив наймудріший законодавець». Саме народні збори сприяють його послідовній реалізації. «У масі своїй люди доповнюють одне одного; таким чином, якщо одна людина бачить одну сторону питання, а інша – іншу, то всі разом вони бачать питання з усіх боків» [46, с. 113]. Філософ наголошував, що ключовою рисою прямої демократії є її ефективність у межах компактних міст-держав із відносно невеликою чисельністю населення. Саме в таких полісах громадське життя формувало цілісну, нерозчленовану систему, у якій політичні процеси органічно поєднувалися з економічними, релігійними та приватними аспектами повсякденності. Подібна інтегрованість соціальних сфер забезпечувала високу залученість громадян і створювала умови для життєздатності демократичних практик.

Звичайно, наведені думки, хоч і мали концептуальний характер, все ж слід розглядати лише як передумову для складання цілісної та теоретично обґрунтованої концепції прямої демократії. Ґрунтовні теоретичні концепції в цій сфері набули системного характеру в добу Просвітництва – у період, коли феодалний лад та абсолютистські монархії вступили у фазу глибокої кризи. Тогочасні провідні мислителі прагнули розробити демократичний взірець, який би був адекватним новим історичним реаліям і висловлював інтереси широких верств населення. Але у дійсності питання ставилося передусім про необхідність

усунення структурних бар'єрів, якими феодальна система стримувала становлення і розвиток нового соціального класу, підприємців, які не могли реалізовувати свій бізнес в умовах традиційного суспільства. Головною потребою цього класу була свобода економічного розвитку, необхідна для розгортання підприємницької ініціативи, що, у свою чергу, вимагало створення відповідних політико-правової системи та доступу до механізмів здійснення влади. В рамках абсолютистських монархічних режимів реалізувати такі прагнення було фактично неможливо. Тому питання демократизації та лібералізація системи державного правління, заснованої на представництві більшості суспільства, стало центральним у політичному дискурсі епохи. На цій підставі були створені доктрини щодо демократичних організаційних та функціональних побудов системи влади.

Однією з найбільш значущих серед них є теоретична розробка видатного французького просвітника Жан-Жака Руссо, представлена ним у фундаментальному дослідженні «Про суспільний договір». У цій роботі він запропонував першу систематизовану й теоретично аргументовану структурну побудову прямої демократії. Її своєрідною квінтесенцією була висловлена точка зору, що основним носієм суверенітету і суб'єктом влади є народ, а відповідні повноваження належать йому беззастережно і неподільно. Крім того, вона не може бути навіть просто делегована будь-яким інституціями або посадовим особам. Вчений всіляко наголошував, Що повноцінна демократія може бути реалізована лише на основі прямого народовладдя, коли громадяни безпосередньо беруть участь у формуванні та ухваленні політичних рішень. «Суверенітет належить не приватній волі окремих індивідів чи корпорацій, а загальної волі всього народу» [44, с. 209]. Неподільність народного суверенітету означає, що владні повноваження не можуть бути передані навіть на короткий час якимось іншим органам у будь-якому обсязі. Обрані народом представники мають право тільки на втілення народного волевиявлення на практиці, будучи ідентичним за змістом. Тобто, державно-владні повноваження у повному обсязі є виключною компетенцією народу, зокрема, які стосуються організації і

функціонування держави та регулювання життєво важливих аспектів суспільного життя. «Публічно-владні рішення народу не потребують жодного затвердження і мають загальнообов'язкову силу щодо кожного громадянина та будь-якого суб'єкта суспільних відноси» [44, с. 210]. Будь які органи влади, обрані чи призначені, при ухваленні рішень мають синхронізувати їх з волею народу.

Навіть у відносно простих одномірних соціальних структурних будов, характерних для попередніх історичних епох, було надзвичайно складно поєднати в єдину сукупність загальнонародну волю, здатну слугувати підґрунтям для відображення її у владних рішеннях. У сучасному ж суспільстві, що відзначається високим ступенем соціальної фрагментації та плюралізмом інтересів, формування та артикуляція такої спільного волевиявлення фактично є нереальним. Одним із запропонованих підходів було покладання на «переважну більшість» функції виразника спільної волі. Проте і тут виникає низка колізій, починаючи з технічного аспекту, тобто, кількісного еквіваленту самої цієї більшості, а також закінчуючи концептуальною дилемою: чи може воля більшості автоматично вважатися демократичною. Історичний досвід переконливо демонструє, що більшість, навіть за умов формально вільного волевиявлення, нерідко надавала легітимних форм авторитарним й навіть тоталітарні режимам. Отже, воля більшості не є тотожною принципам демократії. Не менш складним виявляється й питання уточнення сутності самого суб'єкта влади – народу. У представницькій демократії його визначення є достатньо однозначним: народ – це всі громадяни, які володіють виборчим правом. Натомість для прямої демократії, особливо у трактуванні мислителів доби Просвітництва, поняття «народу» залишалося нечітким: чи йдеться про все населення, чи про окремі соціальні верстви, чи про всіх громадян без соціальних винятків.

У сучасних умовах розвиток різноманітних форм безпосередньої демократії дозволяє дати більш точну відповідь: народ розуміється як сукупність виборців. При цьому на місцевому рівні ця категорія персоніфікується у

мешканцях визначених регіонів та населених пунктів, які володіють правом брати участь у відповідних процедурах. Таким чином, поняття народу як носія суверенітету потребує чіткого юридичного наповнення, що визначає конкретний обсяг його правосуб'єктності. Разом із тим виявлення та реалізація народної волі неможливі без відповідної інституційної інфраструктури. Для практичного втілення актів прямої демократії необхідним є функціонування професійного апарату влади, здатного розробляти та впроваджувати відповідні процедури, технології й механізми. Тому взаємодія народу та державних інституцій є невід'ємною умовою ефективності прямої демократії в сучасному політичному процесі.

Аналіз історичного розвитку інституту прямої демократії буде неповним без звернення до специфіки його еволюції у вітчизняному контексті. Україна акумулювала значний історичний досвід розвитку форм безпосереднього народовладдя, які впродовж тривалого часу були органічно пов'язані з практиками місцевого самоврядування. Перший етап цього процесу логічно віднести до доби Київської Русі, у межах якої поряд із князівською владою істотну роль відігравали елементи громадського самоврядування територіальних спільнот. Зокрема, інститути народних зборів та віча забезпечували механізми колективного ухвалення рішень з найважливіших питань життя громади, закладаючи підвалини для подальшої еволюції форм прямої демократії на українських землях. «Управління окремими містами з волостями князі здійснювали за допомогою своїх посадників». «Компетенції княжих посадників включали судово-адміністративні функції. Вони наглядали за збиранням данини та її розподілом, стягували податки і штрафи на користь князя» [42, с. 7]. У містах головними самоврядними інститутами були віча – «форма місцевого самоуправління, що ґрунтувалося на цілком демократичних засадах» [42, с. 6]. Вони інтегрували компоненти як представницької, так і прямої демократії. Віча виступали у формі загальних зібрань жителів міста, на яких вирішувалися не лише локальні питання, а й ключові аспекти життя держави, включно з веденням війни, укладанням мирних угод та регулюванням відносин із князем. Водночас

варто підкреслити, що вічові збори слід розглядати лише як первинну форму інституту самоврядування, яка ще не набула системного та інституційно оформленого характеру.

У подальшому важливою складовою історичної еволюції системи місцевого самоврядування в Україні стало введення та подальша діяльність інституційної системи магдебурзького права, яке вперше почало застосовуватися на українських землях наприкінці XIV століття та отримало масштабне поширення в XVI–XVII століттях. Цей структурно-функціональний комплекс забезпечувала широкі децентралізовані повноваження містам, виводячи їх із-під прямого контролю великих землевласників та впливу звичаєвого права, надаючи право автономного управління міськими справами і, що особливо важливо, права незалежного здійснення правосуддя. Система Магдебурзького права ґрунтувалося на чітко організованих інститутах самоврядування місцевих громад. Головним у зазначеній системі органів був магістрат, орган колегіального типу, який отримував мандат на управління місцевими справами на основі загальноміських виборів. Його діяльність відбувалася загалом на принципах відносно демократичного представництва. До складу магістрату входили дві палати: ради, якій належали адміністративно-виконавчі функції, та лави – органу судової влади.

Найвищою посадовою особою в цій системі був бургомістр, який обирався на періодичних виборах. Принцип виборності найвищої посади вже на той час слугувало певним превентивним антикорупційним механізмом. Склад ради формувався з виборних представників – райців, чисельність яких варіювалася залежно від кількості міського населення. У процесі свого розвитку рада отримувала все більше ключових повноважень у сфері управління міськими справами, тоді як лава концентрувала судові функції. Одним із найважливіших досягнень, пов'язаних з реалізацією принципів магдебурзького права в Україні, стало впровадження автономної фінансово-податкової системи міст, незалежної від державних фінансів. Цей механізм й донині залишається визначальною гарантією прав місцевого самоврядування.

У цілому запровадження магдебурзького права засвідчило глибоку спорідненість політико-правових традицій України з європейським правовим простором. У ширшій історичній перспективі цей процес органічно вписувався в загальнонаціональний рух за звільнення, що набув особливої динаміки в другій половині XVI – першій половині XVII століття. З цієї точки зору варто підкреслити, «що чи не одним із найбільш вагомих здобутків Української національної революції, стало загальне переформатування соціально-політичного простору, консолідація в його межах ранньомодерної української нації» [47, с. 20]. Результатом цих подій стало створення якісно нового «національно-визвольного варіанту громадянської трансформації», із притаманними йому демократичними інститутами влади, культом свободи» [47, с. 20]. Варто підкреслити, що європейська самоврядна модель у системі місцевої влади, незважаючи на незначний час свого існування в Україні, загалом стала вагомим чинником подальшого розвитку державотворчої традиції.

Черговим складовим елементом історичного становлення вітчизняної моделі місцевого самоврядування стала доба національної революції 1917–1920 рр. Саме тоді були здійснені спроби створити нову державницьку модель, зокрема шляхом ухвалення різноманітних актів конституційного характеру. Зокрема, у Конституції Української Народної Республіки (Статуті про державний устрій, права й вільності УНР) 1918 р. було передбачено формування органів місцевого самоврядування у вигляді виборних Рад та Управ основних адміністративно-територіальних одиниць, зокрема, громад, волостей та земель. Їхнє функціонування мало будуватися на підвалинах децентралізації владних повноважень та автономності від центральних органів влади. При цьому всі спірні питання підлягали розв'язанню винятково в рамках судочинства. Втім, реалізація цього проєкту була ускладнена низкою історичних обставин і, фактично, залишилася нездійсненою.

Гетьманат Павла Скоропадського, прагнучи стабілізувати ситуацію в умовах глибокого суспільно-політичного колапсу, вибудував жорстко централізовану ієрархічну систему державного управління, у межах якої

інститути місцевого самоврядування як організаційно самостійна система фактично не були передбачені. Місцеві органи влади були повністю інтегровані в загальнодержавну адміністративну вертикаль і не мали автономного статусу. Наступною спробою нормативного закріплення засад місцевого самоврядування став проєкт Основного Державного Закону Української Народної Республіки, оприлюднений у жовтні 1920 р. У цьому документі, зокрема в розділі VII «Самоврядування», принципи організації та діяльності місцевого самоврядування були опрацьовані достатньо ґрунтовно. Місцеве самоврядування передбачалося здійснювати на рівні низових територіальних одиниць – громади, волості, містечка та міста, у яких владні функції мали виконувати виборні органи самоврядного характеру. Особливо значущим було положення щодо фінансової автономії цих органів, зокрема, їм надавалося право самостійно встановлювати місцеві податки та збори. Втім, цей проєкт, як і попередні, не був реалізований на практиці.

У радянський період інститути повноцінного місцевого самоврядування, так само як і механізми участі громадян у прийнятті управлінських рішень, фактично були відсутні. Формально такі елементи могли декларуватися, наприклад, під час громадського обговорення проєкту Конституції УРСР 1978 р. Однак у межах однопартійної тоталітарної системи громадяни не мали реальних можливостей впливати на зміст конституційних положень чи вносити концептуальні пропозиції. Лише у законі Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 року було передбачено окремі форми прямої (учасницької) демократії, а саме, місцевий референдум, загальні збори (сходи) громадян за місцем проживання, громадські комітети і ради самоврядування [37].

Аналіз історичного розвитку становлення держави в Україні засвідчує, що впродовж цього процесу було напрацьовано вагомий теоретичний і практичний досвід розбудови національної моделі безпосередньої демократії на різних рівнях, включно із місцевим. Слід наголосити, що вона ґрунтувалася на демократичних засадах її організації та функціонування. Вона передбачала

виборні механізми формування органів місцевого самоврядування, їхню автономність щодо центральної влади, фінансову незалежність, а також активну пряму громадську участь у вирішенні суспільно важливих питань.

Отже, пряма демократія як ключовий елемент системи місцевого самоврядування має досить протяжний шлях своєї еволюції як у площині теоретичних концепцій, так і як практичної реалізації. Український історичний досвід переконливо свідчить про існування різноманітних форм безпосереднього народовладдя на різних етапах державотворення. Розвиток моделі прямої демократії характеризувався як періодами фактичної перервності, так і фазами інтенсивного розвитку. У сучасних умовах її інститути мають досить високий рівень своєї реалізації в країнах з розвинутим демократичним режимом, де вони представлені насамперед різновидами громадської партисипації, на які покладено дорадчі та консультативні функції. Найголовніший рівень безпосереднього народного волевиявлення становлять місцеві референдуми, на яких жителі, які проживають у конкретних адміністративно-територіальних одиницях та територіальних громадах ухвалюють рішення з питань їхньої життєдіяльності. Референдуми можуть бути імперативними (обов'язковими) та факультативними (дорадчими), що зумовлює відмінність у їхніх правових підсумках. Окрім референдумів, важливі самоврядні функції виконують решта розглянутих форм прямої демократії, а саме, загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві нормотворчі ініціативи, органи самоорганізації населення, електронні петиції, а також бюджетна партисипація. Сучасні інформаційно-телекомунікативні технології, зокрема мережа Інтернет, створюють можливості для проведення таких процедур в режимі реального часу, забезпечуючи максимально широке залучення громадян та динамічний підрахунок результатів голосування. У цілому, пряма демократія виявляється найбільш ефективною в межах різних форм громадської участі, результативність яких значною мірою залежить від їхнім узгодженим контактування з представниками місцевої публічної влади.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУТИ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Моделі партисипативної демократії: українська практика

Характеризуючи зміст українського законодавства у сфері місцевого самоврядування, слід зазначити, що в ньому досить ґрунтовно прописані норми, які регламентують принципи організаційної та функціональної побудови інструментів учасницької демократії. Крім цього, варто підкреслити факт наявності значного досвіду щодо реалізації їх у практичній площині. Щоправда, окремо потрібно констатувати факт, що у повному обсязі зазначені засадничі положення не впроваджені належним чином в силу досить суперечливого і неоднозначного еволюційного розвитку структурної будови вітчизняної моделі місцевого самоврядування. Достатньо тривалий період вона була структурно повністю інтегрована у систему центральної системи державної влади. Втім, на тому етапі навіть факт нормативної регламентації функціональної ролі механізмів прямої демократії вже варто схарактеризувати як істотне досягнення у демократичному розвитку України.

У країнах зі стабільною демократією країнах вказані практичні форми пройшли тривалу історичну еволюцію практичної реалізації. Такий факт вважається суттєвим доказом високого рівні демократичної розвинутості. В Україні необхідність та доцільність таких практичних трансформацій певний час була предметом досить гострих. Але прагнення поступової європейської інтеграції зумовила необхідність імплементації основних європейських політичних практик, зокрема, у галузі місцевого самоврядування. Тому У 1997 році наша країна підписала і ратифікувала Європейську Хартію місцевого самоврядування. На цій підставі цілком закономірно з'явилась об'єктивна потреба прийняття нової редакції закону про місцеве самоврядування з уже включеними положеннями щодо інститутів безпосередньої демократії. Так, у змісті Європейської Хартії міститься рекомендаційний припис про надання прав

громадянам на проведення «зборів громадян, референдумів чи будь-якої іншої форми прямої участі громадян» [13]. Відповідні норми закону «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 є повністю узгодженими з європейськими рекомендаціями з цього приводу.

Так, у зазначеному законі було представлено головні системоутворюючі механізми прямої демократії. Фактично такий механізм було оформлено як норму прямої дії. Зрештою інститут прямої демократії на юридичному рівні було оформлено як концептуально значущі основи місцевого самоврядування. Оскільки провідним носієм владних повноважень в цих рамках є мешканці міс, селищ і сіл. Так, у згаданому законі визначалися такі форми прямої демократії. Місцевий референдум як «форма вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення» [38]. Предметом місцевих референдумів можуть бути виключно ті аспекти, які входять до сфери регулювання місцевих органів публічної влади. Водночас, слід підкреслити окремо, у сучасному конституційному законодавстві України немає окремого спеціального законодавчого акту, що регулював би порядок організації та проведення місцевих референдумів. Варто зазначити, що у недавньому минулому такі референдуми нерідко використовувалися не за призначенням: голосування ініціювалися з питань, що не належали до повноважень місцевого самоврядування, а їхній зміст мав відверто сепаратистське або політично маніпулятивне призначення. Формулювання питань часто позбавляло громадян реальної альтернативи, що суперечило демократичним стандартам проведення референдумів. З огляду на це сучасне законодавство щодо місцевих референдумів має чітко окреслювати їхній предмет, порядок ініціювання та процедури проведення. Не менш важливим аспектом є суворі вимоги до формулювання питань: вони повинні бути однозначними, не містити кількох смислово відмінних положень та не створювати підстав для різного тлумачення. У протилежному випадку референдум ризикує перетворитися на інструмент політичного тиску чи маніпулювання громадською думкою, а не на справжній механізм народного волевиявлення.

Окремою формою учасницької демократії щодо розв'язання питань місцевого рівня виступають загальні збори представників територіальних громад за місцем їхнього мешкання. Повноваження таких зборів стосується переважно здійсненням суто консультативних завдань. Їхнім учасникам надається право брати до ознайомлення звіти про діяльність посадових осіб органів місцевого самоврядування, порушувати питання для розгляду на сесіях представницьких органів, а також обговорювати та формулювати рекомендації щодо стратегій регіонального розвитку. Попри це, реальний вплив загальних зборів на ухвалення рішень є незначним. У чинному законодавстві недостатньо чітко врегульовано порядок їх скликання, механізми представництва та юридичні наслідки ухвалених рішень, що ускладнює практичну реалізацію цього інструменту прямої демократії. Водночас доцільність збереження такої форми громадської участі не викликає сумнівів, адже вона залишається одним із доступних каналів комунікації між мешканцями та їхніми обранцями, сприяючи формуванню зворотного зв'язку та врахуванню громадської думки у процесі локального врядування. З урахуванням зростання можливостей сучасних інформаційно-комунікативних технологій проведення загальних зборів може бути адаптоване до онлайн-форматів, що дозволяє розширити коло учасників, забезпечити оперативність і фіксацію результатів обговорення, а також підвищити рівень інклюзивності громадської участі.

Представники територіальних громад відповідно до законодавства мають юридично регламентовані можливості направляти до органів місцевого самоврядування ініціативні пропозиції стосовно необхідності розв'язання місцевих проблем, які влада зобов'язана розглянути і надати відповідь. Така форма називається місцева ініціатива. Це – «самостійні активні дії членів громади, безпосередня участь у керуванні процесами місцевого розвитку мешканців населеного пункту, спонукання органів місцевого самоврядування до дій, у тому числі шляхом висунення пропозицій з метою покращення самоврядної територіальної громади» [27, с. 5]. Ініціативна пропозиція, надана представниками громадськості, підлягає обов'язковому розгляду на пленарному

засіданні відповідної ради. За результатами розгляду має бути ухвалене мотивоване рішення, зміст якого оприлюднюється, про що інформується територіальна громада. У цьому контексті місцеві ініціативи становлять одну з найбільш ефективних форм інтеграції мешканців громад до обговорення і розв'язання питань місцевого значення, оскільки вони забезпечують інституціалізований канал впливу жителів громади на процес ухвалення рішень. Водночас при застосуванні цього механізму прямої демократії важливо не стільки на формальному рівні закріплювати права на внесення місцевих ініціатив, скільки у створенні дієвого механізму їх реалізації. Ефективність цього інструменту значною мірою залежить від участі у розробленні пропозицій фахівців та експертів, спроможних надати кваліфіковані висновки щодо змісту ініціативи та її можливих наслідків. Участь жителів громади у підготовці управлінських рішень позитивно впливає на рівень їхньої легітимності, підсилюючи довіру до органів місцевого самоврядування та сприяючи формуванню стійкої культури участі. У ширшому контексті це має значення і для функціонування демократичної політичної системи загалом, оскільки забезпечує горизонтальну взаємодію між громадянами та органами публічної влади на основі принципів відкритості та партнерства.

Ще одним дієвим механізмом забезпечення участі громадськості у реалізацію владно-самоврядних функцій є громадські слухання. Це – «зустрічі з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування» [38]. Стороною, яка має право ініціювати громадські слухання можуть виступати місцеві активісти: жителі міста, селища або села, представники громадських об'єднань місцевого рівня, зрештою депутати місцевих рад та посадові особи відповідних виконавчих комітетів. Такий широкий спектр потенційних суб'єктів ініціювання забезпечує інклюзивність процесу та підсилює його легітимність. Проведення громадських слухань переслідує кілька ключових цілей. По-перше, вони дають змогу органам

місцевого самоврядування отримати структуровану та аргументовану думку громадськості щодо актуальних питань життєдіяльності громади. По-друге, слухання виконують консультативну функцію, забезпечуючи можливість громадян пропонувати альтернативні підходи до вирішення наявних проблем. По-третє, вони слугують інструментом формування суспільної підтримки діяльності місцевої влади у взаємодії з державними інституціями, підприємствами та організаціями при відстоюванні інтересів територіальної громади. Крім того, громадські слухання є засобом інформування жителів про політику органів місцевого самоврядування, їхні стратегічні плани та результати діяльності, а також формою звітування депутатів і посадових осіб перед громадою. Головне призначення цієї форми прямої демократії полягає у забезпеченні сталих двосторонніх форм взаємодії між владою і громадськістю, створенні прозорих процедур вироблення рішень та формуванні умов для реальної участі мешканців у місцевому врядуванні. Завдяки цьому громадські слухання виступають важливим елементом демократичного управління та зміцнення довіри між громадою та органами влади.

Згадані механізми учасницької демократії в рамках життєдіяльності територіальних громад по факту здебільшого мають суто номінальний характер. Їх реалізація загалом не забезпечує очікуваного управлінського ефекту, насамперед щодо реального врахування позицій громадськості органами місцевої влади під час вирішення ключових питань життєдіяльності населених пунктів. За таких умов виникає потреба у впровадженні більш дієвих інструментів, здатних забезпечити інституційну сталість участі населення та її реальний вплив на процеси місцевого врядування. Відповідно до чинного законодавства України провідною організаційною формою прямої демократії виступають органи самоорганізації населення (ОСН). Інститут ОСН був запроваджений Законом України «Про органи самоорганізації населення» 2001 року, що закріпив правовий статус таких структур як представницьких інституцій жителів за місцем проживання. Протягом певного часу потенціал цього інституту залишався нереалізованим через загальну недорозвиненість

системи місцевого самоврядування та її фактичну залежність від централізованої виконавчої вертикалі. Ситуація суттєво змінилася після проголошення державної політики децентралізації, що передбачала перерозподіл повноважень і ресурсів на користь місцевих громад та утвердження повноцінної політичної суб'єктності місцевого самоврядування. Відтак значно зросла роль інституту громадської партисипації як сукупності інструментів підвищення рівня легітимності самоврядності на місцевому рівні та підвищення її підзвітності мешканцям. В рамках цих процесів органи самоорганізації населення стали однією з найбільш ефективних і гнучких форм прямої демократії на місцевому рівні. Завдяки територіальній наближеності до громадян, здатності оперативно вирішувати локальні проблеми та залучати мешканців до управлінської діяльності вони виступають важливим механізмом посилення участі населення у місцевому врядуванні.

Отже, «органи самоорганізації населення – представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин» [40]. Органи громадської самоорганізації можуть формуватися винятково на основі територіальної приналежності, а саме, на території певного населеного пункту. Їхня юрисдикція визначається його частиною, інтереси якої вони представляють: окремою вулицею, кварталом, будинком або мікрорайоном. Такі органи можуть формуватися як у межах однієї, так і декількох зазначених територіальних одиниць. Провідна цільова спрямованість органів самоорганізації населення пов'язана з виконанням ряду важливих завдань. Серед них: стимулювання узгодження окремих і вирішення колективних запитів та інтересів мешканців; комунікація з органами місцевої влади з метою інформування про існуючі проблеми розвитку території; організація колективної взаємодії з владою та бізнесом для пошуку оптимальних рішень; громадське контролювання діяльності місцевої влади у період між виборами; виявлення найбільш гострих соціально-побутових проблем громади; формування у мешканців відчуття відповідальності та включеності до спільного життя. Таким чином, органи самоорганізації населення покликані забезпечувати

ефективну трикомпонентну взаємодію між владою, бізнесом і громадськістю, спрямовану на підвищення рівня життєдіяльності територіальних громад та зміцнення механізмів локальної демократії.

На законодавчому рівня структури громадської самоорганізації володіють суттєвими юридично оформленими можливостями для належної реалізації передбачених цим же законом функцій. Серед найбільш суттєвих і визначальних варто назвати такі: «вносити у встановленому порядку пропозиції до проектів місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць та проектів місцевих бюджетів, організовувати на добровільних засадах участь населення у здійсненні заходів щодо проведення робіт з благоустрою території населеного пункту, здійснення контролю за якістю послуг, надаваних громадянам, сприяти депутатам відповідних місцевих рад в організації їх зустрічей з виборцями» [40]. Орган громадської самоорганізації отримує їх по замовчуванню в результаті своєї реєстрації відповідно до передбаченої юридичної процедури.

У зазначеному законі обумовлені на правовому рівні повноваження структур громадської самоорганізації, які передаються їм місцевим органом публічної влади відповідного рівня, за винятком тих повноважень, що належать до виняткової сфери місцевих рад. Обов'язковим засобом гарантування ефективної діяльності органу самоорганізації є його інфраструктурна основа. Вона складається з фінансів місцевих бюджетів, виділених місцевими радами, внески окремих осіб та представників бізнес-структур, благодійні надходження, а також майно, передане владою у поточне управління самоорганізаційним структурам. Паралельно місцевим радам та їхнім виконавчим комітетам надано повноваження контролювати процеси виконання функцій органами громадської самоорганізації, неухильне слідування ними бюджетно-фінансових правил, а також законодавчих норм щодо відкритості та публічності. Органи громадського самоврядування виступають ключовим інституційним механізмом учасницької демократії на локальному та регіональному рівнях, тому що вони мають реальні і впорядковані нормами права юридичними, інституційними та матеріально-

фінансовими засобами для виконання своїх функцій. На основі аналізу їхньої діяльності, у громадах, де вони ефективно і зацікавлено здійснюють покладені на них обов'язки, а також місцева влада має значний інтерес у максимальній інтеграції мешканців громад до розробки та подальшого впровадження управлінських рішень, спостерігаються відчутні результати ефективного співробітництва між владою і громадою.

Внаслідок реалізації курсу на децентралізації влади в Україні було запроваджено істотно новий механізм учасницької демократії на місцевому рівні. Це – партисипаторний бюджет. Його основу складає «демократичний процес, який надає можливість кожному громадянину брати участь в розподілі коштів місцевого бюджету через створення проектів для покращення міста та/або голосування за них. Будь-який житель міста може подати проект, пов'язаний з покращенням життя в місті, взяти участь у конкурсі, перемогти в голосуванні і спостерігати за тим, як його проект реалізують в рамках бюджету» [7]. Інститут партиципаторного (громадського) бюджету було вперше впроваджено у Бразилії у 1989 р. у місті Порту-Алегрі в умовах загальної демократичної трансформації після падіння військової диктатури.

Одним із провідних факторів активізації цих процесів стала потреба у розширенні сфери участі громадян у визначенні пріоритетів соціально-економічного розвитку та подоланні глибокої кризи довіри до державних інституцій. Функціонування цього механізму ґрунтувалося на локальних зібраннях у міських локаціях, де мешканці обговорювали проблеми території та пропонували напрями розподілу бюджетних ресурсів. Формувалися спеціальні ініціативні групи (делегати), які представляли локації у міському форумі бюджету та здійснювали контроль за проведенням голосування, коректністю процедур і подальшим виконанням рішень. Особливістю моделі Порту-Алегрі була система голосування, у якій вагу розподілу коштів визначали не стільки чисельність населення житлового масиву, скільки рівень його участі в консультаціях та голосуваннях. Відтак більш активні з них отримували більшу частку бюджетних ресурсів. Такий підхід формував пряму мотивацію громадян

до участі, стимулював розвиток горизонтальних зв'язків та сприяв підвищенню прозорості бюджетного процесу. Запровадження партиципаторного бюджету в Бразилії стало одним із найвідоміших міжнародних прикладів інституціоналізації механізмів прямої демократії та згодом було адаптоване в десятках країн.

Функціонування зазначеного інституту прямої демократії полягає у реалізації таких принципів. «В основі процесу лежить розподіл визначеної долі коштів бюджету безпосередньо мешканцями районів, відповідно до їх потреб. Голос мешканців є обов'язковими до виконання. Другий елемент – бюджет має циклічний характер, тобто проекти розраховані на впровадження протягом одного року, і процедура повторюється щороку. Власне, такий вид бюджету може бути запроваджений у будь-якій установі на будь-якому рівні – на рівні міста, мікрорайону, школи, будинку культури» [7]. Такий механізм перерозподілу фінансових ресурсів забезпечує їх направлення на грошове забезпечення тих потреб, які є найбільш актуальними для життєдіяльності громад, які нерідко залишаються поза увагою офіційних органів публічної влади. Саме таке локальне фокусування, яке базується на знанні повсякденних проблем території, робить бюджет участі ефективним інструментом виявлення «прихованих» або недооцінених потреб громади. Міжнародна практика засвідчує, що принципи партиципаторного бюджетування активно поширюються в різних країнах світу – від Латинської Америки та ЄС до Північної Америки й Азії. Специфічною рисою цього інструменту є те, що його ініціювання та реалізація належать переважно до компетенції органів місцевого самоврядування, а не центральної влади. Такий підхід посилює децентралізаційні процеси, формує нову культуру участі та сприяє підвищенню прозорості бюджетного процесу. В Україні запровадження бюджетів участі розпочалося у 2015 році. Першими громадами, що започаткували ці практики, стали, зокрема, Київ, Чернігів, Полтава, Львів, Черкаси та інші міста. Згодом механізм був розширений у багатьох територіальних громадах у контексті реформи децентралізації та розбудови локальної демократії. Це забезпечило

реальне залучення громадян до ухвалення бюджетних рішень, а також сприяло зміцненню легітимності органів місцевого самоврядування та формуванню нових інституційних практик співучасті.

Отже, участь громадськості у процесі розробки певних проєктів для їх фінансування шляхом використання бюджетних коштів як інструмент безпосереднього народовладдя стала початком для громадян України у процесі реалізації можливості здійснювати вплив на розвиток і покращення облаштування своїх територіальних громад, ініціювати й реалізовувати проєкти суспільного значення – упорядкування громадських просторів, рекреаційних зон, інших об'єктів соціальної інфраструктури. Участь мешканців у розподілі частини місцевого бюджету стала не лише новою формою громадської активності, а й реальним механізмом здійснення їхніх громадянських прав. Сам факт отримання громадянами можливості пропонувати власні рішення, обирати пріоритети розвитку території та контролювати процес реалізації проєктів значно підвищив рівень довіри до місцевої влади, сприяв формуванню культури відповідального громадянства та посиленню інститутів локальної демократії. У цьому сенсі право користуватися бюджетними коштами, визначати вектори розвитку своєї громади та оцінювати ефективність ухвалених рішень є важливим інструментом практичної реалізації принципу народовладдя на місцевому рівні.

Певною формою реалізації принципів громадської участі на місцевому рівні стало створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. Передбачалося, що запровадження нових форм операційного керування багатоквартирним будинком, яке фактично стало ще одним аспектом громадської активності на місцевому рівні. ОСББ – це «юридична особа, створена власниками квартир та/або нежитлових приміщень багатоквартирного будинку для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання спільного майна» [40].

Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків формувалися з метою забезпечення якісного рівня захисту та представництва матеріальних і нематеріальних прав власників помешкань у багатоквартирних будинках,

використання їхнього спільного майна, а також організації надання житлово-комунальних послуг за економічно аргументованою вартістю. Відповідно до законодавства, об'єднання співвласників функціонують виключно як некомерційні організації, які не ставлять за мету отримання прибутку. Їхня діяльність зосереджується на реалізації визначених законом повноважень у сфері утримання будинку та прибудинкової території. Основою їхньої діяльності є забезпечення можливості вільного вибору підприємств та установ, які надають житлово-комунальні послуги. Такий підхід створює передумови для підвищення якості сервісу та раціонального використання коштів співвласників. Водночас законодавча база відкриває для ОСББ ширші можливості участі у житті територіальної громади. Зокрема, вони можуть виступати повноправними суб'єктами співпраці з органами місцевого самоврядування й підпорядкованими комунальними підприємствами у процесі розроблення стандартів надання послуг, формування політики благоустрою, а також вироблення спільних стратегічних підходів до розвитку житлово-комунальної інфраструктури. На основі ОСББ можуть створюватися інформаційні та комунікаційні просторові майданчики для дискутування актуальних потреб громади, визначення пріоритетів розвитку та підвищення якості комунальних послуг. Завдяки цьому діяльність об'єднань співвласників здатна виходити за межі вузького технічного управління будинком, перетворюючись на ефективний інструмент громадської участі та локальної демократії.

3.2. Напрями вдосконалення інститутів прямої демократії

Інститути прямої демократії посилюють легітимність влади, оскільки забезпечують безпосередню включеність громадян у процес прийняття публічних рішень. Легітимність, отримана шляхом активної участі населення, є стійкішою, ніж та, що базується лише на діяльності виборних представницьких

Тривалий час в Україні ці інститути існували переважно формально. Лише з початком реальної децентралізації вони наповнилися практичним змістом, оскільки громади отримали власні ресурси, розширене коло повноважень, можливість впливати на ухвалення політики не лише символічно, а й фактично. В українському політикумі та науковому середовищі немає єдності щодо масштабів і доцільності використання інструментів прямої демократії. Це зумовлено кількома обставинами. Ускладнення управлінських процесів. Сучасні управлінські системи потребують високого рівня спеціалізації, технічної компетентності та нормативної точності. За таких умов участь громадян у вирішенні складних технічних або бюджетних питань не завжди забезпечує оптимальність рішень. Поширена думка про необхідність виключної професіоналізації влади. У суспільстві та експертних колах є позиція, що ефективне управління можливе лише за умови формування апарату з висококваліфікованих фахівців, а не політичних призначенців. Це відповідає класичним принципам меритократичної бюрократії. Проблема балансування між професійністю і демократичністю. З одного боку, громади прагнуть контролю над владними рішеннями; з іншого – складність сучасного врядування вимагає спеціалізованих компетенцій, якими пересічні громадяни не завжди володіють.

Цілком слушним є твердження, що професійні вимоги передусім стосуються виконавчих, управлінсько-адміністративних органів. Саме вони: реалізують політику, готують нормативні акти, забезпечують стратегічне планування, відповідають за фінансово-бюджетні процедури. У європейській адміністративній моделі такі посади заповнюються на основі: меритократичних критеріїв, конкурсного відбору, принципу політичної нейтральності адміністрації. Політична лояльність чи партійна приналежність тут не повинні бути визначальними – саме така логіка лежить в основі сучасної концепції good governance. Таким чином, розвиток інститутів прямої демократії та професіоналізація управлінського апарату не є взаємовиключними тенденціями. Ефективне місцеве врядування передбачає: чітке розмежування компетенцій між громадянами (участь, контроль, визначення пріоритетів) і професійною

адміністрацією (підготовка рішень, реалізація політики); інституційну інтеграцію форм участі у процесі ухвалення рішень; забезпечення відкритості, підзвітності й підконтрольності органів влади місцевим громадам. Таким чином, учасницька демократія посилює легітимність, а професіоналізація – ефективність управління, і лише їхнє поєднання створює модель сучасного демократичного місцевого самоврядування.

Класична представницька демократія ґрунтується на таких засадах: виборності органів влади, через яку здійснюється формалізований мандат народу; а також – делегуванні повноважень, коли обрані представники ухвалюють рішення від імені всієї спільноти. З огляду на це вибори є центральною демократичною процедурою. Проте сама логіка виборчого процесу має низку внутрішніх суперечностей. У демократичних виборах професіоналізм кандидата рідко виступає визначальним критерієм для виборців. Це пояснюється: емоційною природою електоральної поведінки; обмеженою політичною інформованістю виборців, що веде до застосування евристик і спрощених уявлень; домінуванням передвиборчих технологій, що формують образ кандидата незалежно від його реальних компетенцій. У результаті формуються так звані іміджеві кандидати, які перемагають не завдяки управлінським здібностям або фаховому досвіду, а завдяки ефективності технологічної команди.

Сучасні вибори дедалі більше набувають характеру маркетингових змагань, у яких провідну роль відіграють медіаконсультанти, політтехнологи, іміджмейкери, експерти зі зв'язків з громадськістю, аналітики Big Data та мікротаргетингу. Виборець дедалі більше реагує не на реальну особистість політика, а на конструкцію, створену професійними комунікаторами. Це створює феномен, який у політичній теорії називають медіатизованою демократією, коли політичні рішення і вибір формуються інформаційними потоками, а не безпосередньою оцінкою діяльності політичних акторів. У міжвиборчий період більшість суспільств стикається з дефіцитом механізмів впливу на діяльність обраних представників. Наслідками розгортання таких процесів є зростання

дистанції між представниками та виборцями; зниження рівня довіри до влади; посилення політичного відчуження, коли громадяни вважають, що влада їх не чує й не реагує на їхні потреби; делегітимація представницьких інститутів, що може перейти у кризу легітимності влади загалом. Саме тому розвиток прямої та учасницької демократії у демократичних державах розглядається як необхідний інструмент відновлення довіри та зменшення розриву між владою та суспільством. Парадокс сучасної представницької демократії полягає в тому, що, незважаючи на формальну виборність влади, реальна якість політичного представництва часто знижується через медіатизацію політики, технологізацію виборчих кампаній, домінування іміджу над компетентністю, відсутність належних механізмів міжвиборчого контролю, зростання політичного відчуження громадян. Саме ці тенденції й зумовлюють потребу в розбудові учасницьких, консультативних, контрольних і наглядових механізмів, що дозволяють громадянам реально впливати на діяльність влади впродовж усього політичного циклу, а не лише в день виборів.

Проблема політичного відчуження, на яку звертає увагу XXIII Всесвітній конгрес МАПН у Монреалі, логічно вписується у ширшу дискусію про трансформацію демократичного врядування та межі представницьких інститутів у добу складних, поліцентричних систем управління. У науковій літературі відчуження розглядається як розрив між інституційними механізмами ухвалення рішень і громадянами, які дедалі частіше не відчувають власного впливу на політичний процес. Сучасні форми політичної організації характеризуються зростанням ролі експертних структур, технократичних центрів ухвалення рішень і мережевих акторів. Це призводить до ситуації, коли демократичні процедури зберігаються формально, але реальний вплив громадян на політичні рішення звужується; політичні інститути поступово переорієнтовуються на професіоналізовані бюрократичні та експертні процеси; суспільство дедалі гірше розуміє логіку прийнятих владою рішень, що породжує недовіру.

Як наголошують дослідники глобального врядування, складність сучасних політичних систем породжує «ефект закритості» та посилює відчуття

непрозорості влади. У цьому контексті висновок Конгресу МАПН є закономірним: без активного залучення громадян, модернізації демократичних інструментів і посилення прозорості політичний процес неминуче дрейфуватиме у бік технократизації. Саме тому сьогодні зростає значення інституціоналізації механізмів прямої та партисипативної демократії, включно з консультативними процедурами, локальними ініціативами, громадськими слуханнями, бюджетами участі тощо; публічної комунікації влади, що забезпечує зрозумілість рішень, їх обґрунтованість та можливість відкритого обговорення; регулярної взаємодії між владою та громадами, що знижує ризики накопичення недовіри й політичної апатії; переорієнтації управлінських структур на сервісну модель, у центрі якої не технократичні процедури, а потреби громадян. Таким чином, подолання політичного відчуження є не лише питанням політичної культури, але й структурною необхідністю для стійкості сучасних демократичних режимів. Саме розширення інструментів участі громадян і підвищення відкритості влади можуть забезпечити відновлення довіри та запобігти дрейфу до технократичних форм управління, про небезпеку яких попереджають як міжнародні наукові форуми, так і сучасні політологічні дослідження.

Використання інструментів прямої демократії на місцевому рівні справді вважається найбільш ефективним, оскільки саме тут громадяни мають найбільшу зацікавленість у результатах рішень і найкраще обізнані з локальними проблемами. У сучасній теорії демократії місцевий рівень розглядається як оптимальний простір для реалізації партисипативних практик, адже саме «близькість до громадянина» забезпечує їхню легітимність, оперативність і високу якість. Попри наявність широкого спектра форм громадської участі, українська система місцевого самоврядування досі не має повноцінно врегульованого механізму місцевого референдуму, хоча він прямо передбачений Конституцією (ст. 143). Відсутність спеціального закону призвела до фактичної неможливості застосування цього інструменту впродовж тривалого часу. У порівнянні з іншими інститутами прямої демократії (громадські слухання, консультації, електронні петиції), референдум має якісно інший потенціал,

оскільки дає змогу приймати остаточні, обов'язкові для виконання рішення з питань місцевого значення; забезпечує найвищий ступінь легітимності, оскільки рішення ухвалюються безпосередньо громадою; дозволяє долати конфлікти між різними групами інтересів шляхом публічного волевиявлення; сприяє підзвітності органів місцевого самоврядування та запобігає політичному відчуженню.

У світовій практиці саме локальні референдуми становлять основний масив референдумної діяльності. Швейцарська, італійська, німецька моделі підтверджують, що місцеве пряме волевиявлення є ключовим інструментом врівноваження представницької та прямої демократії). Нормативна наявність форм участі не гарантує їх практичної реалізації. Українська ситуація показує таку картину: інститути існують формально, але процедури їх застосування нерідко розмиті або надто складні; відсутні детальні процедурні стандарти (хто ініціює, як визначається порядок денний, як організується агітація, хто проводить підрахунок голосів, які юридичні наслідки); немає належної інформаційної та організаційної інфраструктури, зокрема щодо формування ініціативних груп, роз'яснення наслідків прийнятих рішень, фінансування процесу; часто спостерігається інституційний спротив з боку місцевих влад, які бачать у референдному волевиявленні ризики втрати контролю над ключовими рішеннями.

Запровадження дієвого інституту місцевого референдуму може стати каталізатором поглиблення локальної демократії; підвищення легітимності управлінських рішень; формування культури участі та відповідальності громадян; зміцнення довіри до органів місцевого самоврядування; формування ефективної системи стримувань і противаг на місцевому рівні. Референдум, як зазначають теоретики демократичних інновацій, дає змогу громадянам «опанувати політичну компетентність» через реальну участь у прийнятті рішень. Слід наголосити, що референдуми не завжди функціонують як інструменти демократичного волевиявлення. У політичній практиці вони нерідко застосовуються в авторитарних і тоталітарних режимах як засіб імітації

демократії та надання формальної легітимації рішенням, які фактично вже ухвалені правлячою елітою. У таких випадках референдум перетворюється на інструмент масової політичної маніпуляції, а не на механізм участі. У класичній політичній науці цей феномен описується як плебісцитарний інструментарій владарювання, спрямований на демонстративне підтвердження підтримки лідера або політичного курсу. Подібні процедури покликані не стільки «виявити» волю народу, скільки «створити» потрібний результат для зміцнення влади еліт.

Типові ознаки використання референдумів у недемократичних режимах включають монополію влади на формування порядку денного; контроль над інформаційним середовищем та медіа; адміністративний тиск на виборців; відсутність конкуренції альтернативних позицій; попереднє визначення бажаного результату; публічне звітування про «одностайну підтримку», що слугує пропагандистським цілям. Політологічний аналіз показує, що такі референдуми виконують передусім функції легітимації та мобілізації, а не участі. Вони спрямовані на посилення контролю, а не на розширення громадянських прав. Тому результати подібних плебісцитів не можуть розглядатися як справжнє відображення суспільної волі.

Особливим різновидом інституту референдуму як механізму безпосереднього народного волевиявлення виступає місцевий референдум, спрямований на ухвалення рішень з питань, що належать виключно до відання територіальної громади. Його функціональне призначення полягає у фіксації позиції мешканців щодо ключових аспектів життєдіяльності місцевої спільноти, зокрема питань благоустрою, місцевого розвитку, управління комунальною власністю, просторового планування тощо. Попри те, що у багатьох європейських державах місцеві референдуми становлять невід'ємну частину інституційної архітектури локальної демократії, в Україні наразі відсутня чинна нормативно-правова база, яка б урегульовувала порядок їх проведення. Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» 1991 року був визнаний таким, що не відповідає Конституції, а новий закон щодо місцевих референдумів

досі не прийнято. Це створює правовий вакуум, унаслідок якого інструмент місцевого плебісциту фактично не може бути застосований легітимно.

Історичний досвід України свідчить, що там, де місцеві референдуми проводилися у межах конституційних повноважень місцевого самоврядування, вони справді виконували роль демократичного механізму колективного прийняття рішень. Натомість, існували й численні випадки, коли з ініціативи місцевих органів або політичних сил на «референдуми» виносилися питання, що не належать до компетенції територіальних громад, насамперед сфер зовнішньої політики, статусу окремих адміністративно-територіальних одиниць або загальнодержавних принципів конституційного ладу. Такі практики порушували і Конституцію, і базові принципи локальної демократії, а самі «референдуми» набували характеру політичної маніпуляції та інструменталізації місцевих громад у ширших геополітичних чи внутрішньополітичних конфліктах. Так, у 1994 році у Донецькій області було проведено референдум з таких питань: «Закріплення в Конституції України функціонування російської мови як другої державної мови; закріплення в Конституції України федеративного устрою; використання на території Донецької області російської мови як мови роботи, діловодства та документації, освіти і науки поряд з українською; підписання Уставу СНД» [9, с. 19]. Зрозуміло, що ці питання знаходяться поза межами компетенції органів місцевого самоврядування. Тому цей референдум був визнаний таким, що не має юридичної сили. Певна кількість місцевих референдумів проводилася у східних областях України зі схожих питань. Всі вони не мали жодних юридичних наслідків. Таким чином, відсутність спеціального законодавства та поодинокі випадки неправомірного використання цієї форми прямої демократії підтверджують актуальність ухвалення сучасного, чітко структурованого Закону про місцевий референдум, що відповідав би європейським стандартам та принципам Європейської хартії місцевого самоврядування.

На підставі наведених фактів цілком обґрунтованим є висновок, що практика місцевих референдумів в Україні до 2014 року створювала більше

ризиків і загроз, ніж реальних демократичних можливостей. У багатьох випадках ці референдуми використовувалися не як інструмент локальної демократії, а як політична технологія, спрямована на формування сепаратистських настроїв, легітимацію антидержавних рішень чи дестабілізацію суспільно-політичної ситуації. Найбільш драматичним проявом такої практики став квазіреферендум у Криму 2014 року, проведений із грубим порушенням Конституції України, законодавства про територіальну цілісність та міжнародно-правових норм, що було засуджено Генеральною Асамблеєю ООН. Саме широке використання місцевих плебісцитів у позаправовий спосіб, а також їхнє застосування для легітимації зовнішньої агресії, стало однією з причин, чому законодавство про місцеві референдуми було призупинено. В умовах триваючої війни будь-які референдумні практики є неможливими з огляду на вимоги національної безпеки.

Водночас демократичний потенціал місцевих референдумів залишається незаперечним, і тому їх нормативне реформування є важливим завданням, що повністю узгоджується з філософією децентралізації та європейськими підходами до локальної демократії. Європейська хартія місцевого самоврядування передбачає право громад на участь у вирішенні питань місцевого значення, а міжнародний досвід (Швейцарія, Данія, Італія, Польща) демонструє, що локальні референдуми здатні підвищувати прозорість, підзвітність і легітимність рішень органів місцевого самоврядування.

Подальше інституціональне оформлення місцевих референдумів має передбачати чітке визначення сфери питань, які можуть бути предметом локального плебісциту; управління комунальною власністю; просторовий розвиток громади; екологічні питання місцевого значення; важливі інфраструктурні рішення;– утворення чи реорганізація комунальних підприємств; місцеві нормативні акти, що стосуються громади. При цьому питання загальнодержавної компетенції мають бути прямо виключені, що відповідає принципам субсидіарності та унеможливорює маніпулятивне використання інституту. Тобто, мають бути встановлені такі механізми щодо

утримання місцевих референдумів у рамках правового поля України: стандартизовану процедуру ініціювання, яка включає суб'єктів ініціювання (члени громади, місцева рада, виконавчі органи); порогові значення кількості підписів; процедуру перевірки та реєстрації ініціативи; часові рамки підготовки та проведення голосування; а також гарантії прозорості та легітимності: відкритість процедур, фінансова звітність, незалежний контроль, унеможливлення адміністративного тиску чи інформаційних маніпуляцій. Розроблення таких механізмів дозволить поєднати безпекові інтереси держави та потребу громад у дієвих демократичних інструментах, забезпечивши баланс між стабільністю, ефективністю та участю населення у прийнятті рішень.

Крім цього, є потреба підготовки та ухвалення окремих нормативних актів щодо механізмів реалізації інших форм прямої демократії на місцевому рівні. Важливо наголосити, що відповідні рішення мають обов'язково виноситися на розгляд сесій органів місцевого самоврядування, супроводжуючись повноцінним голосуванням та ухваленням визначених рішень. За відсутності такої процедури інститути громадської участі ризикують залишитися формальними деклараціями, позбавленими реального впливу на публічну політику. Щодо громадських слухань та загальних зборів, необхідним є розроблення чітких регламентних процедур, які б визначали кворум та мінімальну кількість учасників; обов'язкову участь депутатського корпусу та відповідальних посадових осіб місцевого самоврядування; порядок організації відкритої онлайн-трансляції засідань із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Оскільки всі члени територіальної громади фізично не можуть бути присутніми на таких заходах, забезпечення дистанційного доступу до їх перебігу є ключовою умовою підвищення відкритості. На цьому етапі особливо важливо формувати максимальну прозорість процедур, що сприятиме зміцненню довіри громадськості до механізмів локальної демократії та стимулюватиме більш активну громадянську участь. На таких формах публічної участі обов'язковою є присутність депутатів та посадових осіб органів місцевого самоврядування, що

забезпечує можливість оперативного реагування на запитання та коментарі обох сторін. Доцільним є впровадження квотного представництва різних категорій учасників – мешканців громади, представників місцевої влади, інститутів громадянського суспільства, а за потреби й бізнесових структур. Це сприятиме збалансованому представництву інтересів і недопущенню домінування будь-якої групи. Рішення, ухвалені на загальних зборах або громадських слуханнях, повинні у визначені строки надсилатися до відповідного органу місцевого самоврядування для подальшого розгляду. Сесійний розгляд таких матеріалів має здійснюватися у відкритому режимі з використанням сучасних онлайн-платформ, що забезпечує прозорість та підзвітність. У свою чергу, рішення ради за результатами розгляду мають бути мотивованими, юридично обґрунтованими та відповідати принципам відкритості, правової визначеності й підзвітності.

У умовах становлення інформаційного суспільства вагомим значення набувають технологічні засоби забезпечення прямої участі громадян у місцевому самоврядуванні. Усі вищезазначені інструменти мають супроводжуватися широким застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що дає змогу істотно розширити можливості громадян щодо участі у процесах ухвалення рішень. Зокрема, під час проведення загальних зборів та громадських слухань доцільним є створення умов для долучення не лише осіб, які фізично можуть бути присутніми, а й усіх зацікавлених мешканців територіальної громади за допомогою онлайн-платформ. Важливо також передбачити цифрові механізми попереднього обговорення питань, що виносяться на розгляд цих форм участі, наприклад, електронні форуми, інтерактивні опитування, модеративні простори публічної дискусії. Це дозволяє суттєво збільшити кількість учасників, насамперед серед молоді, яка традиційно демонструє високу активність в онлайн-середовищі.

Перспективним напрямом є розвиток електронних форм голосування, у тому числі із застосуванням технологій, що за функціональними ознаками нагадують соціальні мережі або цифрові платформи колективної взаємодії. Подібні інструменти можуть застосовуватися не тільки для участі в громадських

слуханнях чи опитуваннях, а й під час виборів депутатів місцевих рад, у процедурах оцінювання їх діяльності в міжвиборчий період та, у разі необхідності, в процесі ініціювання відкликання обраних посадових осіб. Нині чинні механізми відкликання депутатів є надмірно бюрократизованими й практично не забезпечують можливості громадян ефективно реалізувати право на негативну оцінку діяльності своїх представників. Таким чином, максимальне залучення мешканців громади до інструментів прямої демократії, зокрема шляхом використання цифрових технологій, є важливою умовою підвищення їх ефективності, легітимності та реальної відповідності інтересам місцевої спільноти.

Отже, інститути прямої демократії на рівні місцевого самоврядування детально регламентовані українським законодавством, що надає громадянам достатні можливості для впливу на вирішення ключових питань розвитку їхніх територіальних громад. Проте суттєвою проблемою залишається відсутність практично налагоджених механізмів реалізації цих інститутів. Тривала історія формування ієрархічної вертикалі державного управління та централізація владних повноважень значною мірою ускладнювали створення ефективної системи прямої демократії. Лише після проголошення курсу на децентралізацію влади місцеві органи самоврядування отримали реальну можливість розвитку як самостійного інституту. Через це досвід функціонування форм прямої участі громадян є обмеженим, проте процес поступово набирає обертів. Однією з найуспішніших форм стала участь громадян у формуванні бюджету участі, що надало можливість отримати фінансування на реалізацію власних проєктів благоустрою територіальних громад. Важливо, що ця форма прямої демократії набула широкої популярності серед громадян, багато з яких відчували реальну можливість впливати на стан своєї міської або сільської громади. Головним результатом стало те, що мешканці не лише реалізували власні ініціативи, а й сприяли покращенню життя всієї громади.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що партисипативна демократія стала одним із ключових напрямів трансформації системи місцевого самоврядування в Україні упродовж останнього десятиріччя. Запровадження реформи децентралізації, розвиток інструментів електронної демократії та розширення можливостей громадянської участі створили передумови для якісних змін у механізмах ухвалення рішень на локальному рівні. Проте процеси становлення партисипації залишаються нерівномірними, фрагментарними й значною мірою залежать від інституційної спроможності конкретних громад.

По-перше, аналіз теоретичних підходів та практик участі свідчить, що партисипативна демократія в Україні розвивається за змішаною моделлю, поєднуючи елементи консультативної, кооперативної та цифрової участі. Водночас домінуючими залишаються низові інструменти залучення громадян — громадські слухання, місцеві ініціативи, петиції та бюджети участі. Їхній потенціал не завжди реалізований через обмеженість процедур, відсутність належної комунікації та недостатній рівень культури участі.

По-друге, нормативно-правове забезпечення громадської участі поступово вдосконалюється, зокрема завдяки ухваленню спеціального Закону України «Про публічні консультації». Проте чинні акти не формують цілісної системи партисипативної політики, а стандарти участі залишаються нерегламентованими або рекомендованими. Це зумовлює значну різницю між громадами щодо доступності та прозорості процедур участі.

По-третє, дослідження виявило комплекс бар'єрів, які уповільнюють розвиток локальної партисипації: інституційні (брак кадрових і фінансових ресурсів), організаційні (недостатня якість комунікації), правові (недосконалість регулювання), соціально-психологічні (низький рівень довіри до влади), а також безпекові, зумовлені війною. Умови воєнного стану змінюють логіку взаємодії влади та громади, інколи обмежуючи можливості безпосередньої участі, але

водночас стимулюючи розвиток нових цифрових і волонтерських форм активності.

По-четверте, емпіричний аналіз свідчить, що там, де існують належні організаційні умови, системність процедур та прозора комунікація, інструменти партисипації значно підвищують якість управлінських рішень, зміцнюють легітимність влади, сприяють ефективнішому використанню місцевих ресурсів і посиленню довіри в громаді.

Узагальнюючи результати, можна констатувати, що подальший розвиток партисипативної демократії в Україні потребує формування комплексної державної політики у сфері локальної участі; удосконалення нормативної бази та стандартизації процедур публічних консультацій; інституційного зміцнення спроможності громад; розвитку цифрової інфраструктури участі; забезпечення інклюзивності та рівного доступу до механізмів залучення; використання партисипативних інструментів у програмах післявоєнної відбудови.

Зміцнення партисипативної демократії є важливою умовою стійкості місцевого самоврядування, демократичного розвитку та відновлення українських громад. Отримані результати створюють теоретичну та практичну основу для подальших досліджень і можуть бути використані в удосконаленні механізмів взаємодії між владою та громадянами на місцевому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук Т. С. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя*. 2019. № 1. С. 45–51.
2. Атаманчук Ю. І. Пряме та представницьке народовладдя: питання співвідношення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 75–78.
3. Баймуратов М. Децентралізація та компетенція місцевого самоврядування в Україні. *Віче*. 2015. № 12. С. 14–17.
4. Баймуратов М. О. До питання про вибір національної моделі місцевого самоврядування (частина перша). *Публічне право*. 2015. № 3(19). С. 57–65.
5. Баймуратов М. Роль компетенції місцевого самоврядування у становленні локального сталого розвитку. *Держава і право*. 2009. № 45 С. 219–224.
6. Бень Я. В. Методологія дослідження механізмів реалізації демократії участі в умовах воєнного стану в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 3 (21). С. 143–153.
7. Бюджет участі в містах України: регіональний розріз. Комітет виборців України. URL: <https://surl.li/gprbkg> (дата звернення: 30.08.2025).
8. Бюджет участі. Полтавська міська територіальна громада. URL: <https://surl.li/nkqfnf> (дата звернення: 03.09.2025).
9. Громадська експертна доповідь «Досвід застосування місцевого референдуму в Україні як складової місцевої демократії». Київ, 2016. 23 с.
10. Гудзь Л. В. Місцеві референдуми у країнах Європейського Союзу та України: порівняльна характеристика. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2022. Вип 33. С. 44-51.
11. Гураль П. Ф. Органи місцевого самоврядування у зарубіжних країнах : навч. посіб. / МОН України. Львів : ЛНУ ім. І.Франка. 2017. 147 с.
12. Електронна демократія : навч. посіб. / Н. В. Грицяк, С. Г. Соловійов. Київ : НАДУ, 2015. 66 с.
13. Європейська хартія місцевого самоврядування; м. Страсбург, 15

жовтня 1985 року. URL: <https://surl.li/njhupm> (дата звернення: 10.09. 2025).

14. Жаровська І. Демократія та верховенство права: сучасна методологія управлінсько-владної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2021. Т. 8, № 3(31). С. 56-60.

15. Ключенко Е. Політична участь : теорія, методологія та вимірювання із застосуванням методу шкалограмування за Гутманом. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2005. № 4. С. 46–72.

16. Ключковський Ю. Б. Правова природа та зміст міжнародних виборчих стандартів. *Український часопис конституційного права*. 2018. № 2. С. 27-41.

17. Корж І., Бірюк Л. Доступ до правової інформації в Україні в контексті європейських принципів партисипативної демократії. *Право України*. 2022. № 9. С. 43–60.

18. Короткий оксфордський політичний словник : пер. з англ. Київ : Вид-во Соломії Павличко, 2005. 789 с.

19. Куйбіда В. С., Толкованов В. В. Досвід впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні в Україні та інших Європейських країнах. Київ : Поліграфічний центр «Крамар», 2010. 258 с

20. Ле Дюк Л. Учасницька демократія: референдуми у теорії і на практиці. Центр освітніх ініціатив, 2002. 160 с.

21. Лелеченко А. П., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. Київ, 2017. 110 с.

22. Лялюк О. Ю. Правове регулювання та практика імплементації законодавства з питань партисипативної демократії в європейських країнах. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 33. С. 355–367.

23. Мануїлова К. В. Пряма демократія як складовий чинник децентралізованої публічної влади. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 11. С.112-118.

24. Мацієвський Ю., Лебедюк В. Як писати наукові роботи з політології? : навчальний посібник. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. 148 с.

25. Михайлова О. В. Порівняльна політологія. 2017. URL: <https://surl.li/fcndzx> (дата звернення: 15.09.2025)
26. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації : наук. доп. / за ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2014. 128 с.
27. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 176 с.
28. Муха В. В. Референдум як форма прямої демократії: проблеми та перспективи застосування в Україні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін : зб. наук праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. Вип. 30. С. 70-80.
29. Нестерович В. Ф. Конституційно-правова модернізація органів державної влади у рамках утвердження демократії участі в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2016. № 1. С. 67–76.
30. Нікітенко Л. О., Гуцалюк В. Б. Демократія участі: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 17–22.
31. Нікітенко Л. О. Еволюція ідеї партисипативної демократії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 346–350.
32. Нікітенко Л. О. Концептуалізація партисипативної демократії: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 6. С. 15-19.
33. Пехник А. В., Дзюбенко Ю. М. Безпосередня демократія як форма реалізації народовладдя в Україні (місцевий рівень). *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип. 61. С. 275-285.
34. Поглиблення відносин між ЄС та Україною / за заг. ред. М. Емерсона та В. Мовчан. Київ, 2019. 255 с
35. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ :

ПіЕнд імені І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.

36. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. URL: <https://surl.li/horjim> (дата звернення: 20.09.2025)

37. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: Закон України від 07 грудня 1990 року № 533-XII. URL: <https://surl.cc/sdgyca> (дата звернення: 13.10.2025).

38. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://surl.li/vfbryd> (дата звернення: 15.10.2025).

39. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29 листопада 2001 року № 2866-III. URL: <https://surl.li/cnebjj> (дата звернення: 17.10.2025).

40. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року № 2625-III. URL: <https://surl.li/swmwcsf> (дата звернення: 19.10.2025).

41. Рабінович С. П. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина : конспект лекцій. Львів : Малий видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. 184 с.

42. Ричка В. З історії міського (само)управління Київської Русі. *Український історичний журнал*. 2021. Число 2. С. 4-18.

43. Розвиток форм безпосередньої демократії в Україні: аналіз доцільності та перспектив застосування : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2019. 65 с.

44. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.

45. Сальнікова С., Мацюк О. Політична участь: концептуальні схеми, методики вимірювання. *Соціологічні студії*. 2012. № 1. С. 87-92.

46. Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки : пер. з англ. Київ : Основи, 1997. 838 с.

47. Смолій В. Революції у цивілізації раннього модерну: паралелі українського та світового досвіду. *Український історичний журнал*. 2021. Число 1. С. 4-26.

48. Софінська І. Д. Міжнародно-правові стандарти місцевого

самоврядування : навч. посіб. Львів : Каменяр, 2016. 241 с.

49. Софінська І. Принцип субсидіарності у місцевому самоврядуванні України та країн Європейського Союзу. Львів : Каменяр, 2014. 187 с.

50. Федоренко В. Демократія, демократизація та феномен «електоральної революції» 2019 року в Україні. *Право України*. 2019. № 11. С. 200–224.

51. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави : Монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2009. 216 с.

52. Шумляєва І. Вплив європейських норм партисипативної демократії на підвищення рівня участі громадян України в місцевому самоврядуванні. *Аспекти публічного управління*. 2021. № 1. Том 9. С. 113–120

53. Black's Law Dictionary with Pronunciations. Published by West Publishing, St. Paul, Minn, 1990. 1657 p.

54. Britannica. British Encyclopedia. URL: <https://www.britannica.com/topic/direct-democracy> (дата звернення: 20.10.2025).

55. Clift, S. E-Governance to E-Democracy: Progress in Australia and New Zealand toward Information-Age Democracy. URL: <https://surl.li/lteeec> (дата звернення: 22.10.2025).

56. Cronin T. E. Direct Democracy. The Politics of Initiative, Referendum, and Recall. Cambridge; Massachusetts; London, 1989. 289 p.

57. Manheim J. B., Rich R. C. Empirical political analysis : research methods in political science. Longman, White Plains, N.Y., 1995. 465 p.

58. Himsforth, Ch. European Charter of Local Self-Government: a Treaty For Local Democracy. Edinburgh University Press, 2015. 176 p.

59. United Nations E-Government Survey 2020. E-Government for the Future We Want. URL: <https://surl.li/qbsvil> (дата звернення 2025)

60. World Congress of International Political Science Association. Montreal 2014. URL: <https://www.ipsa.org/events/congress/montreal2014> (дата звернення: 26.10.2025)